

# **De balans opgemaakt**

**Visiedocument sector economische dienstverlening vmbo  
Update juni 2011**



# **De balans opgemaakt**

**Visiedocument sector economische dienstverlening vmbo**

**Juni 2011  
Denktank economie**

## **Colofon**

**Titel:** De balans opgemaakt, visiedocument sector economische dienstverlening vmbo

**Auteurs:** leden denktank economie

**Eindredactie:** Jacqueline Kerkhoffs

**Uitgave: Stichting Platforms VMBO**

**Postbus 59**

**7630 AB Ootmarsum**

Exemplaren van dit visiedocument zijn bij het platform te bestellen of via de website te downloaden ([www.platformsvmbo.nl](http://www.platformsvmbo.nl))

# Voorwoord

Bij de invoering van het vmbo in 1999 namen de afdelingen binnen de sector economie het samenvoegen van verschillende beroepsgerichte vakken als aanleiding om het onderwijs opnieuw gestalte te geven met gebruikmaking van simulaties. Destijds was dit een zeer innovatief pedagogisch-didactisch instrument.

In de afgelopen jaren lijken de ontwikkelingen in de sector economie stil te hebben gestaan. Scholen gebruiken de simulaties nog steeds, vaak als vervanging van echte praktijkervaringen, waardoor leerlingen het moeilijk vinden op basis van ervaringen een keuze voor een vervolgopleiding te maken. Ze hebben immers hun keuze niet kunnen toetsen in de echte praktijk. Docenten hebben het contact met de beroepspraktijk veelal verloren en kunnen die praktijk niet meer als uitgangspunt voor hun onderwijs gebruiken. Toen het 'Stimuleringsinitiatief vmbo-mbo' scholen zocht die als voorbeeld konden dienen voor collega-scholen omdat ze hun onderwijs op een vernieuwende manier vorm hadden gegeven en een goede aansluiting tussen vmbo en mbo hadden gerealiseerd, waren die in de sector economie, op dat moment niet te vinden. Geconcludeerd werd dat er van innovatie nauwelijks nog sprake was.

Vanuit het platform economie is het initiatief gekomen om voorstellen te ontwikkelen voor een nieuwe invulling van het onderwijs binnen de sector economie. Onderwijs waarin de loopbaan van de leerling én de leerling zelf centraal staan, dat uitgaat van de beroepspraktijk en de leerlingen praktisch, aantrekkelijk en uitdagend onderwijs biedt. Om deze voorstellen uit te werken is in 2009 een denktank in het leven geroepen die in vier bijeenkomsten voorliggend visiedocument heeft ontwikkeld. De denktank spreekt in dit visiestuk van de sector economische dienstverlening, omdat deze benaming meer recht doet aan het huidige karakter van opleidingen en beroepen in deze sector.

Dit visiedocument moet inspiratie bieden aan vmbo-scholen om de komende jaren het onderwijs in de sector economie weer aansprekend te maken voor leerlingen én docenten.

Pilotscholen krijgen de taak samen met het vervolgonderwijs en het bedrijfsleven in hun regio nieuw onderwijs te ontwikkelen, uit te proberen en bij te stellen met als doel aansprekende voorbeelden te maken voor collega-scholen binnen de sector economische dienstverlening. Scholen mogen daarin eigen keuzes maken, die aansluiten op hun onderwijsconcept, het onderwijs in het ROC waarmee ze samenwerken en op vragen van het bedrijfsleven.

In dit visiedocument staan soms harde uitspraken over scholen en docenten. Deze hebben tot doel het probleem duidelijk te maken. Natuurlijk doen vmbo-scholen erg hun best het maximale uit leerlingen te halen en hen optimaal voor te bereiden op een mbo-opleiding. Uiteraard zijn er scholen te vinden, die met hun leerlingen prachtige succesvolle projecten uitvoeren, maar zij vormen een minderheid binnen de sector.

Dit visiedocument is geschreven voor scholen die het onderwijs binnen hun sector economie een impuls willen geven. Alle suggesties en voorbeelden hebben betrekking op die sector. Scholen kunnen ook kiezen voor een sectoroverstijgend, intersectoraal programma, voor alle leerlingen of voor leerlingen die nog geen keuze hebben gemaakt, omdat ze bijvoorbeeld van mening zijn dat (sommige) leerlingen zich nog breed moeten

oriënteren. Voor scholen die kiezen voor intersectorale programma's is dit document niet bedoeld.

De leden van de denktank hebben de balans opgemaakt en dagen u uit dat ook te doen en de sector economische dienstverlening een nieuwe impuls te geven. Samen met u staan wij voor de uitdaging het onderwijs in de sector economische dienstverlening aantrekkelijk en uitdagend te maken voor leerlingen én docenten.

Namens de denktank economie  
Gerard Herkendaal, voorzitter platform economie

### **Update juni 2011**

*In 2009 heeft een denktank Economie het visiedocument 'De balans opgemaakt' samengesteld. In het schooljaar 2009-2010 zijn vijf (later zeven) pilotscholen aan het werk gegaan met de revitalisering van de sector Economie in het vmbo op basis van dit visiedocument. Na een voortvarende start, waarin vooral aandacht was voor contextrijke opdrachten en LOB zou deze groep scholen zich in het schooljaar 2010-2011 buigen over het voorstel te komen tot één kernprogramma Economische dienstverlening voor de hele sector Economie (met uitzondering van Horeca, Toerisme en Voeding). Deze activiteit kon echter geen doorgang vinden, omdat er nog geen beslissing over de doorontwikkeling van het vmbo was genomen.*

*In juni 2011 is deze beslissing er wel. Binnen alle sectoren van het vmbo worden kern- en keuzeprogramma's ontwikkeld. Leerlingen krijgen zodoende een breed basisaanbod binnen een sector en de mogelijkheid zich te verbreden of te verdiepen in het vervolgtraject. In de pilot is op de valreep een aanzet gemaakt maar de kern- en keuzeprogramma's vmbo economie.*

*'De balans opgemaakt' kan voor deze doorontwikkeling nog steeds al uitgangspunt dienen, hoewel de cijfers in de oorspronkelijke versie (juni 2009) van dit document enigszins verouderd zijn. In juni 2011 zijn deze cijfers geactualiseerd en aangepast aan de kennis van dat moment. Inhoudelijk is er een stukje aan het document toegevoegd in de vorm van voorstellen van de pilotscholen voor de inhoud van een kern- en keuzeprogramma.*

*Met deze bijstellingen is het document bij de tijd en up-to-date. Om hiervan zeker te zijn in het voorgelegd aan de oorspronkelijke leden van de denktank. Deze leden zijn tevens gevraagd of zij zitting willen nemen in een sectoradviesgroep die betrokken wordt bij de doorontwikkeling van de sector Economie van het vmbo.*

*Een samenvatting van het verslag van de activiteiten van de pilotscholen is in hoofdstuk 7 van dit visiedocument opgenomen, Het volledige verslag is te vinden op de website van het platform Economie: [www.platformvmbo.nl](http://www.platformvmbo.nl). Op deze website zijn ook resultaten van de activiteiten van de pilotscholen te vinden.*

*Om in één oogopslag duidelijk te laten zijn welke teksten in juni 2011 aan het visiedocument zijn toegevoegd op basis van ervaringen van de pilotscholen, zijn deze teksten cursief gedrukt. In de schema's met cijfers is dit voor de leesbaarheid niet gedaan, deze zijn wel geactualiseerd.*

# Inhoudsopgave

Voorwoord	5
<b>1. Aanleiding</b>	<b>9</b>
<b>2. De sector economie in het vmbo</b>	<b>11</b>
2.1 Leerlingaantallen	11
2.2 Vakkenpakket	12
2.3 Globaal geformuleerde eindtermen	12
2.4 Ontwikkelingen in de afgelopen jaren	13
2.5 Conclusies	15
<b>3. Ontwikkelingen in het mbo</b>	<b>17</b>
3.1 Leerwegen en niveaus	17
3.2 Kwalificatiedossiers	17
3.3 Leren, loopbaan en burgerschap	19
3.4 Reken en taal	19
3.5 Kwalificatieniveaus	19
3.6 Domeinen in het mbo	20
3.7 Aanbevelingen	20
<b>4. Ontwikkelingen op de arbeidsmarkt</b>	<b>23</b>
4.1 Economisch-administratieve, ICT en veiligheidssector	23
4.2 Handelssector	25
4.3 Conclusies	26
<b>5. De sector economie in het vmbo in de toekomst</b>	<b>29</b>
5.1 Samenvatting	29
5.2 Ingrediënten voor aansprekend onderwijs in de sector economie	30
5.3 Module economische dienstverlening voor alle leerlingen	33
5.4 Verschil in leerwegen	33
5.5 Professionalisering van docenten	34
5.6 Programma-aanbod in de sector economie bovenbouw vmbo	36
5.6.1 Voorstellen voor de korte termijn	36
5.6.2 Voorstellen voor de lange termijn	38
5.7 De overgang van de korte naar de lange termijn	41
<b>6. Opdracht aan de pilotscholen</b>	<b>43</b>
Bijlage 1: Samenstelling van de denktank	45
Bijlage 2: Domeinen in het mbo	46
Bijlage 3: Uitwerking twee domeinen in kwalificatiedossiers mbo	47



# 1. Aanleiding

In juli 2008 is bij het Consortium Stimuleringsinitiatief vmbo-mbo de publicatie 'Een nieuwe balans. De aansluiting vmbo economie – mbo verschenen'<sup>1</sup>. Hierin wordt verslag gedaan van een onderzoek naar de aansluiting vmbo-mbo in de sector economie. De auteurs noemen de resultaten 'tamelijk schokkend'. Was er eind vorige eeuw sprake van een innovatieve sector (denk aan de intrasectorale programma's in het vmbo met veel ICT en vormen van werkpleksimulaties/kantoor simulaties en de afspraken die vmbo's en ROC's in veel regio's maakten over doorstroming en vrijstellingen), een krappe tien jaar later moeten we constateren dat er binnen het vmbo en in de aansluiting vmbo-mbo (te) weinig gebeurt. Het is in het kader van het Stimuleringsinitiatief niet gelukt om aansprekende voorbeelden te vinden.

De auteurs van 'Een nieuwe balans' brengen de problemen onder in twee categorieën (p.22):

1. Vmbo en mbo kennen elkaars sectoren onvoldoende en spreken geen gemeenschappelijke taal.  
Op dit moment verloopt de samenwerking tussen vmbo en mbo economie vaak zeer moeizaam en in veel gevallen is het programmatisch overleg gericht op doorlopende leerlijnen mislukt of beperkt tot continuering van de kantoor simulaties in het mbo. Over en weer heeft men beelden van elkaar die een vruchtbare samenwerking belemmeren. Veranderingen in het programma van het mbo, mede als gevolg van nieuwe kwalificatiedossiers en het competentiegericht leren, zijn nauwelijks bekend in het vmbo.  
Voor de doorstroming heeft dit grote consequenties. De verschillen tussen leerlingen die van de vmbo-scholen komen, zijn groot. Daarbij komt dat de ordening van programma's binnen het mbo de laatste jaren bijna jaarlijks is veranderd en dat de definitieve kwalificatiestructuur mbo niet aansluit bij de terminologie en de ordening van programma's binnen het vmbo.
2. De sector vmbo reflecteert onvoldoende op de huidige stand van zaken en de gewenste ontwikkelrichtingen en is zodoende onvoldoende innovatief geworden. De destijds innovatieve simulatieprogramma's PAT en SIMnet, die nog veel worden gebruikt in het vmbo, blijken ook een aantal negatieve effecten te hebben. Een eigen inbreng en creativiteit van de docenten is nauwelijks nodig en zorgt er voor dat kansen die de sinds 2008 globaal omschreven eindexamenprogramma's bieden voor een attractiever programma, niet worden gegrepen. Bovendien is de relatie met het bedrijfsleven fragmentarisch, omdat men denkt dat de simulaties stages overbodig maken. Kantoor simulaties geven gezien de ontwikkelingen in de administratieve sector geen goed beeld meer van de beroepspraktijk.  
Deze interne gerichtheid maakt dat het vmbo meer de focus legt op het behalen van een diploma dan op het begeleiden van leerlingen in hun loopbaanontwikkeling. De professionaliteit van docenten in het vmbo laat, ook als gevolg van de vergrijzing en de vele uiteenlopende bevoegdheden, te wensen over. Veel docenten zijn onder- of onbevoegd of beschikken over een zeer smalle bevoegdheid die niet dekkend is voor het beroepsgericht programma. Daarbij komt dat veel docenten de beroepspraktijk niet voldoende kennen. Door het ontbreken van stages komen ze nauwelijks in de beroepspraktijk. Ze kennen deze praktijk ook niet vanuit hun

---

<sup>1</sup> M.Gerdsen (eindred.), P. Leenheer, J. van Tulden, T. Balk: Een nieuwe balans. De aansluiting vmbo economie – mbo. Eindrapportage. VMBO-MBO Stimuleringsinitiatief. Z.p, juli 2008

opleiding.

Het management binnen vmbo-scholen stimuleert docenten onvoldoende. Het management is vaak vooral beheersmatig ingesteld en sterk naar binnen gericht. Daarbij komt dat de licentiestructuur van het vmbo een hinderpaal is. Scholen die geen toestemming hebben voor een intrasectoraal programma, moeten noodgedwongen het afdelingsprogramma aanbieden, dat voor bepaalde groepen leerlingen slecht aansluit op vervolgopleidingen en de arbeidsmarkt. De problemen worden nog versterkt door de samenstelling van de leerlingenpopulatie, waartoe veel leerlingen behoren met leerstoornissen en/of sociaal emotionele problematiek.

Het is niet verwonderlijk dat ook de leerlingen last hebben van de door het Stimuleringsinitiatief gesignaleerde problemen. Met name op de lagere niveaus laat hun kennis- en vaardigheidsniveau te wensen over. Zowel de kenniscentra (ECABO en KC Handel) als mbo-docenten constateren een slecht ontwikkelde beroepshouding, een laag taal- en rekenniveau, onvoldoende studievaardigheden en gebrek aan kennis op allerlei terreinen. De keuze voor economie is onvoldoende doordacht als gevolg van een gebrekkig beroepsbeeld. Leerlingen kiezen vaak voor een vervolgopleiding economie op basis van een negatief beeld van andere sectoren en beroepen. Ook de keuze voor een vmbo-opleiding in de sector economie is, volgens vmbo-docenten, lang niet altijd een positieve keuze.

De grootste zorg betreft niveau-2 leerlingen in het mbo: 50% haakt voortijdig af. Op niveau 2 is er – met name in de administratieve sector - weinig arbeidsmarktperspectief voor leerlingen (zie arbeidsmarkt analyse in hoofdstuk 4).

Tijd voor actie! De sector economie in het vmbo dient aan de slag te gaan door zowel op basis van kennis van de arbeidsmarkt, de vervolgopleidingen én de behoeften van leerlingen kritisch naar het eigen programma te kijken, als door met nieuwe energie de samenwerking met het bedrijfsleven en het mbo op te pakken, gericht op het realiseren van doorlopende leerlijnen.

#### Koppeling praktijk – school<sup>2</sup>

In de basisberoepsgerichte leerweg kunnen leerlingen op onze school alleen kiezen voor de afdeling handel en verkoop. Deze leerlingen lopen gedurende de twee jaar vmbo 1 dag in de week stage en komen zo op 4 verschillende stageadressen. Zo maken ze kennis met verschillende branches, zien de verschillen en kunnen zo een betere keuze maken voor een branche die hen ligt (talentontdekking). De school mailt elke week naar het stagebedrijf de stageopdrachten van de volgende week, zodat er een constante relatie is tussen stagebedrijf en school. Een docent komt regelmatig bij de bedrijven langs om af te stemmen. Op school is hoofdrekeneren weer ingevoerd.

Het programma is afgestemd met het mbo. De vmbo-leerlingen gaan in het mbo aanvullend met de branche-examens aan de slag.

---

<sup>2</sup> In de tekst zijn voorbeelden opgenomen van meer en minder innovatieve initiatieven. Zij dienen ter inspiratie. Er is geen directe relatie tussen de tekst op een bladzijde en het voorbeeld.

## 2. De sector economie in het vmbo

Sinds de invoering van het vmbo in 1999 bestaat de sector economie uit de volgende programma's:

- Administratie
- Handel en administratie (het intrasectoraal programma)
- Handel en verkoop
- Mode en commercie
- Consumptief (een intrasectoraal programma en twee afdelingsprogramma's)

De consumptieve programma's blijven in dit visiedocument buiten beschouwing.

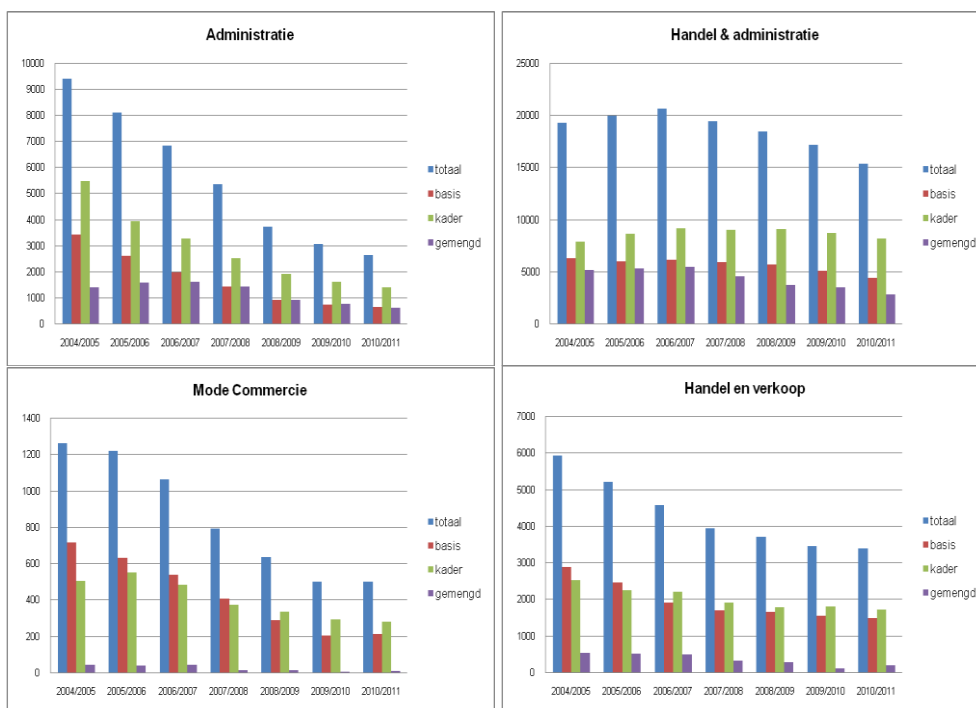
Alle programma's kunnen aangeboden worden in de drie beroepsgerichte leerwegen van het vmbo: basis, kader en gemengde leerweg.

### 2.1 Leerlingaantallen

De sectoren Zorg & welzijn, techniek en Economie zijn in het vmbo bijna even groot (22% Economie, 23% Techniek, 25% Zorg & welzijn, 17% Intersectoraal, 13% groen). In onderstaand schema is dit weergegeven. Wel dient opgemerkt te worden dat de 'sector' intersectoraal groeit, terwijl de andere sectoren licht krimpen. In het schooljaar 2010-2011 volgden in totaal 126.586 leerlingen een beroepsgericht programma van het vmbo, waarvan 28.471 de sector Economie.



De leerlingaantallen in de sector economie zijn de laatste jaren, met uitzondering van het intrasectoraal programma, afgenomen, zoals bijgaande tabellen laten zien:



Het totaal aantal leerlingen in de sector economie is gedaald van in totaal 42.535 (2004/2005) naar 28.471 leerlingen (2009/2010). Hierbij dient opgemerkt te worden dat er in het totale vmbo eveneens sprake is van een afname van het aantal leerlingen, van totaal 226.313 in het schooljaar 2004-2005 naar 207.418 in 2010-2011. Naar verhouding is de afname van het aantal leerlingen in de sector economie groter dan de afname van het totaal aantal leerlingen.

## 2.2. Vakkenpakket

Leerlingen in de sector economie van het vmbo volgen les in de volgende vakken:

- Nederlands
- Engels
- Economie
- Een keuze uit wiskunde, Frans of Duits<sup>3</sup>
- Het beroepsgericht programma

Leerlingen in de gemengde leerweg moeten nog een extra avo-vak kiezen. Leerlingen in de theoretische leerweg volgen in plaats van een beroepsgericht programma een zesde avo-vak. Sommige scholen kiezen ervoor om – bijvoorbeeld in het kader van loopbaanoriëntatie – ook de TL-leerlingen een extra beroepsgericht vak aan te bieden. De denktank economie is hier een warm voorstander van, omdat deze leerlingen op basis van ervaringen een keuze voor een vervolgopleiding kunnen maken.

Voor vrijwel alle leerlingen in de sector economie is het vak algemene economie lastig. Dit geldt vooral voor leerlingen in de basisberoepsgerichte leerweg, maar ook in de andere leerwegen wordt het vak als moeilijk en saai gezien. Reden hiervoor is vooral dat binnen de beroepsgerichte leerwegen het vak economie vrijwel losstaat van het

<sup>3</sup> Het wetsvoorstel sectorvakken, waarin voorgesteld wordt per sector één vak verplicht te stellen is ingetrokken, leerlingen volgen daarom twee verplichte sectorvakken.

beroepsgericht programma, ook als het door dezelfde docent gegeven wordt. Beide vakken worden niet of nauwelijks in relatie met elkaar gebracht. Docenten gebruiken kant en klare methoden, waarin de praktijk en de actualiteit niet als uitgangspunt worden genomen. Ze proberen de theorie van het vak over te brengen zonder relaties te leggen met de praktijk en de eigen ervaringswereld van de leerlingen waardoor de leerstof voor leerlingen moeilijk te begrijpen is.

*Door de pilotscholen is onderzocht of het vak algemene Economie geïntegreerd kan worden in het beroepsgericht programma. Eén school heeft hiervoor concrete voorstellen ontwikkeld. Geschat wordt dat ongeveer 40% van het vak algemene Economie in samenhang met het beroepsgericht programma aangeboden kan worden. Tijdens de pilot was er regelmatig discussie over de vraag in hoeverre algemene Economie bijdraagt aan de beroepsvoorbereiding binnen de sector Economie. In het algemeen waren de betrokken docenten van mening dat algemene Economie een mooi algemeen maatschappijvak is dat eigenlijk alle leerlingen in het kader van hun algemene vorming zouden moeten volgen, maar dat nauwelijks een substantiële meerwaarde heeft in de voorbereiding van leerlingen op een opleiding in de sector Economie. Daarnaast zijn sommige docenten van de pilotscholen van mening dat algemene Economie een te moeilijk vak is voor leerlingen in de basisberoepsgerichte leerweg. Deze leerlingen missen het abstractieniveau en de benodigde woordenschat, die vereist zijn voor dit vak. Voor leerlingen in de sector Economie zou bedrijfsadministratie een veel beter sectorvak zijn dan algemene Economie, zo menen deze docenten*

*In 2011 is SLO, op verzoek van het platform Economie, gestart met een veldproject dat voorbeeldmateriaal op moet leveren van integratie algemene Economie – beroepsgericht programma Economie. De pilotscholen spelen in dit veldproject een rol en leveren voorbeeldmateriaal aan. Dit project loopt tot eind 2012. Naar verwachting zal deze activiteit de bevindingen die eerder zijn gedaan rond de integratie algemene Economie – beroepsgericht programma bevestigen.*

Veel leerlingen in andere sectoren van het vmbo willen graag een module economie/ondernemerschap volgen, bijvoorbeeld om zich voor te bereiden op werk als ZZP'er (zelfstandige zonder personeel). Een dergelijke module bestaat nu niet.

#### **Meeting Point ([www.meetingpointsamsterdam.nl](http://www.meetingpointsamsterdam.nl))**

Scholen hebben vaak weinig verbinding met de omgeving waarin ze staan. In Amsterdam is het initiatief genomen om scholen open te stellen voor hun omgeving.

Door het inrichten van Meeting Points worden scholen toegankelijk voor bedrijven, organisaties en mensen uit de buurt.

Een Meeting Point (MP) is een fysieke ruimte in de school waar leerlingen levensechte projecten doen. De ruimte is ingericht als een kantoor. Er is een receptiebalie waar bezoekers zich melden bij leerlingen. Er zijn kantoorhulpmiddelen zoals: computer, telefoon, agenda en andere kantoorbenodigdheden. Leerlingen van allerlei afdelingen binnen de school voeren opdrachten uit die bij het Meeting Point binnenkomen. Leerlingen uit de economische afdelingen nemen de opdrachten in ontvangst, hebben contact met de klant en coördineren de uitvoering.

### **2.3 Globaal geformuleerde eindtermen**

In 2006 zijn alle examenprogramma's voor het vmbo opnieuw geformuleerd. Dit heeft erin geresulteerd dat exameneenheden nog maar bestaan uit één of twee eindtermen die heel globaal aangeven wat er van leerlingen verwacht wordt. Voor de exameneenheden die met een centraal examen worden afgesloten zijn syllabi ontwikkeld waarin vrij

gedetailleerd staat wat leerlingen moeten kennen en kunnen. Voor exameneenheden die met een schoolexamen worden afgesloten (twee derde van het geheel) bestaan deze gedetailleerde voorschriften niet en kunnen docenten zelf besluiten hoeveel tijd ze aan een onderwerp besteden en op welke manier ze dat doen. Dit geeft docenten ruimte meer of minder aandacht aan deze exameneenheden te besteden en daarnaast andere onderwerpen aan de orde te stellen. Binnen de sector economie zijn maar weinig docenten (14%) op de hoogte van de ruimte die examenprogramma's bieden. 47% zegt ongeveer op de hoogte te zijn, 34% is niet op de hoogte van de ruimte die er is, en 5% zegt dat zijn examenprogramma nog niet geglobaliseerd is.<sup>4</sup>

## 2.4 Ontwikkelingen in de afgelopen jaren

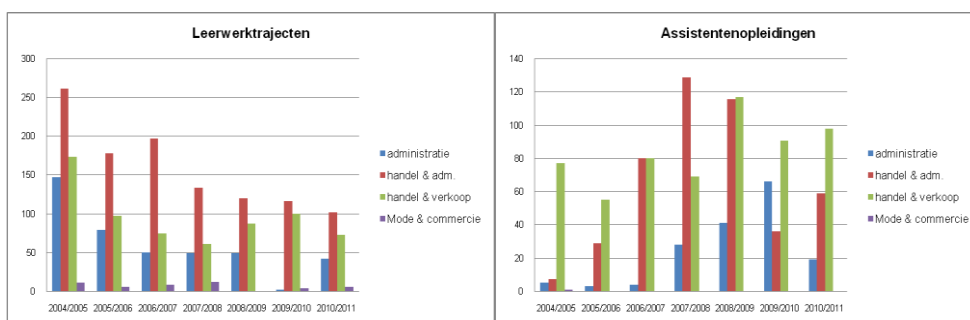
In het vmbo hebben zich sinds de start van deze vorm van onderwijs verschillende ontwikkelingen voorgedaan, waardoor het mogelijk is geworden leerlingen in de basisberoepsgerichte leerweg meer praktisch aan te bieden. Het gaat daarbij om:

- Leerwerktrajecten
- Assistentenopleidingen (niveau 1-mbo) in het vmbo
- Leergang VM2
- Vakcolleges

### **Leerwerktrajecten**

De leerwerktrajecten zijn in 2001 ingevoerd. Leerlingen die niet in staat zijn het volledige programma van de basisberoepsgerichte leerweg te volgen krijgen een aangepast programma aangeboden bestaande uit ten minste het beroepsgericht programma van een afdeling én Nederlands. Daarnaast kan een school extra programma-onderdelen toevoegen. De leerlingen volgen naast lessen op school een deel van de opleiding in de praktijk. Het leerwerktraject wordt afgesloten met een examen basisberoepsgerichte leerweg in de twee genoemde vakken en leidt tot het diploma basisberoepsgerichte leerweg/leerwerktraject. Na deze opleiding kan een leerling instromen in een niveau 2 opleiding van het mbo.

Binnen de sector economie van het vmbo zijn de leerwerktrajecten geen groot succes geworden en neemt de belangstelling ervoor af, zoals onderstaande tabel laat zien:



In het schooljaar 2010-2011 namen in totaal 222 leerlingen deel aan een leerwerktraject. Leerwerktrajecten binnen de sector Economie laten een dalende tendens zien, net als in andere sectoren van het vmbo.

<sup>4</sup> Cijfers zijn afkomstig uit de digitale raadpleging van docenten in het kader van het veldonderzoek naar de programmastructuur in het vmbo dat de Stichting Platforms VMBO uitvoert

### **Assistentopleidingen (niveau-1)/AKA**

Voor leerlingen voor wie het niveau van de basisberoepsgerichte leerweg/leerwerktraject te hoog is bestaat er de mogelijkheid al tijdens de vmbo-opleiding te starten met een beroepsopleiding op niveau-1-mbo: de assistentopleiding. Deze assistentopleiding kan gevolgd worden op een vmbo-school, Het mbo is verantwoordelijk voor de examinering en diplomering.

In het schooljaar 2010-2011 namen in totaal 176 leerlingen deel aan een niveau 1 opleiding binnen de sector economie. Vanuit de opleiding Mode en commercie nam geen enkele leerling deel aan een assistentopleiding.

Naast een assistentopleiding kent het mbo een zogenaamde opleiding AKA (Arbeidsmarktgekwalificeerd Assistent) opleiding, die ook door het vmbo verzorgd mag worden. Het AKA-traject is geen opleiding voor één bepaald beroep, maar biedt een brede voorbereiding op de arbeidsmarkt. Leerlingen maken zodoende kennis met meerdere branches en sectoren. Dit vergroot de kans dat zij uiteindelijk de richting kiezen die bij hen past en voorkomt dat zij ongediplomeerd de school verlaten. Na afloop van de opleiding kunnen leerlingen doorstromen naar niveau 2 van een branchespecifieke opleiding.

Leerlingen beschikken na afronding van een assistentenopleiding nog niet over een startkwalificatie.

In de leerwerktrajecten is een dalende tendens van leerlingaantallen te zien, in de assistentopleidingen een stijgende, maar in beide gevallen gaat het, landelijk gezien, om kleine aantallen leerlingen.

### **Leergang VM2**

Sinds augustus 2008 kunnen scholen op experimentele basis een leergang VM2 aanbieden. Uitgangspunt voor deze leergang is dat er één geïntegreerde leergang vmbo – mbo niveau 2 wordt aangeboden, waarbij leerlingen les krijgen op één locatie, met één pedagogisch didactische aanpak van één team vmbo en mbo-docenten. Deze VM2 leergang is gedurende het experiment voor 5000 leerlingen toegankelijk. De leergang VM2 is in twee cohorten van start gegaan.

In 2008-2009 zijn er 36 experimenten van start gegaan op 20 scholen. In de sector economie zijn er 13 experimenten gestart met in totaal 381 leerlingen. Dit is 33% van het landelijk aantal.

Op 1 augustus 2009 gaan er in totaal 130 experimenten van start. 37 daarvan hebben betrekking op de sector economie. Aan deze 37 experimenten nemen in totaal 877 leerlingen deel. Dit is 27% van het totaal aantal leerlingen dat aan een VM2 traject deelneemt.

VM2 trajecten leiden naar een diploma op niveau 2. Binnen de sector economie zijn er in totaal vijf kwalificatiedossiers op niveau 2 die hiervoor mogelijkheden bieden<sup>5</sup>:

- Verkoper
- administratief medewerker
- medewerker ICT
- medewerker mode maatkleiding
- medewerker interieurtextiel.

De opleidingen in de sector Orde en veiligheid lenen zich, vanwege de jonge leeftijd van de deelnemers, minder goed voor een VM2 traject.

---

<sup>5</sup> Exclusief de kwalificatiedossiers die vallen onder de kenniscentra SVO en Kenwerk

### **Vakcolleges**

Het vakcollege is een zesjarige leergang vmbo-mbo. Vakcolleges bevinden zich nu nog allemaal binnen de sector techniek, maar ook vanuit de sector economie is er belangstelling voor dit concept. Leerlingen maken vanaf de eerste klas voortgezet onderwijs kennis met de sector en verfijnen hun keuze in de loop van de jaren tot een beroepsopleiding (niveau 2) in het mbo. Vanaf het derde leerjaar vmbo maken leerlingen kennis met de beroepspraktijk door middel van stage of leerwerkplaatsen. In het vakcollege-traject moeten leerlingen gewoon vmbo-examen doen, tenzij de school het vakcollege geplaatst heeft binnen een VM2 traject.

*In 2010 is het vakcollege Zorg van start gegaan. Een vakcollege Economie is er (nog) niet. Eind juni 2011 is er een eerste overleg geweest over een vakcollege 'winkel & bedrijf' (in de sector Economie, geïnitieerd door het Vakcollege. Aan dit overleg hebben 35 belangstellende deelgenomen (scholen, kenniscentra, bedrijven). In het schooljaar 2011-2012 wordt onderzocht of het tot een vakcollege in de sector Economie komt. Verschillende vmbo scholen bieden onderwijs aan onder de naam 'Vakcollege Economie' of 'Vakcollege Economische dienstverlening', zij horen echter (nog) niet tot het vakcollege.*

### **2.5 Conclusies**

Het aantal leerlingen in de beroepsgerichte vmbo-programma's in de sector economie daalt gestaag, met uitzondering van het bredere intrasectorale programma. Dit laat zien dat leerlingen behoefte hebben aan een breder programma, waardoor ze de keuze voor een beroep/opleiding uit kunnen stellen.

Voor scholen wordt het bij een dalend leerlingaantal lastig alle afdelingsprogramma's aan te blijven bieden. Ook vanuit scholen is er de behoefte aan een breder programma waardoor onderwijs in de sector economie mogelijk blijft.

Leerwerktrajecten en assistentenopleidingen zijn in de sector economie geen succes. Dit is voor een deel te verklaren uit het feit dat deze mogelijkheden zich qua niveau vooral bevinden onder het niveau van de basisberoepsgerichte leerweg, een niveau waarop in de sector economie niet veel arbeidsmarktperspectief is.

## 3. Ontwikkelingen in het mbo

### 3.1 Leerwegen en niveaus

Het mbo kent twee leerwegen, de beroepsopleidende leerweg (BOL) en de beroepsbegeleidende leerweg (BBL). De BOL is een fulltime opleiding met een stagecomponent, de beroepspraktijkvorming (BPV). De BBL is een combinatie van leren en werken.

Het MBO kent vier opleidingsniveaus:

- Niveau 1: assistent beroepsbeoefenaar
- Niveau 2: medewerker/basisberoepsbeoefenaar
- Niveau 3: zelfstandig medewerker/zelfstandig beroepsbeoefenaar
- Niveau 4: middenkaderfunctionaris/gespecialiseerd beroepsbeoefenaar

Opbouw deelnemerspopulatie op 1-10-2007, 1-10-2008 en 1-10-2009 naar niveau

Niveau	Percentage deelnemers		
	2007	2008	2009
Niveau 1	5%	4%	5%
Niveau 2	26%	26%	25%
Niveau 3	26%	27%	27%
Niveau 4	42%	43%	43%

Opbouw deelnemerspopulatie op 1-10-2007, 1-10-2008 en 1-10-2009 naar leerweg

Leerweg	Percentage deelnemers		
	2007	2008	2009
Beroepsbegeleidende leerweg	31%	33%	32%
Beroepsopleidende leerweg deeltijd	2%	2%	2%
Beroepsopleidende leerweg voltijd	65%	63%	64%
Examendeelnemer	2%	2%	2%

### 3.2 Kwalificatiedossiers

Er zijn vier kenniscentra die zich met het onderwijs in de sector economie van het mbo bezig houden:

- KC Handel: voor opleidingen in de handel en verkoop (inclusief mode en maatkleding)
- ECABO: voor opleidingen in economisch-administratieve, ICT en veiligheidsberoepen.
- SVO: voor opleidingen in de slagerij en verssectoren.
- Kenwerk: voor opleidingen in de horeca, bakkerij, toerisme en facilitaire dienstverlening.

De laatste twee kenniscentra zijn in het vervolg van dit visiedocument buiten beschouwing gelaten evenals de consumptieve afdeling van het vmbo.

De kenniscentra stellen de kwalificatiedossiers op. Een kwalificatiedossier bevat de kern van een opleiding met daarin beschreven aan welke eisen een beginnend beroepsbeoefenaar moet voldoen in de vorm van kerntaken, werkprocessen en competenties. Deze kerntaken, werkprocessen en competenties vormen samen die beroepsbeschrijving in een kwalificatiedossier. Eén kwalificatiedossier kan meerdere kwalificaties op meerdere niveaus bevatten.

Een kwalificatiedossier bestaat uit een aantal delen:

- Deel A bevat een voor alle geïnteresseerden goed leesbare en korte beschrijving van de beroepengroep in het dossier, de taken die de beroepsbeoefenaren uitvoeren en de competenties die daarbij nodig zijn.
- In deel B, de kwalificaties, worden op hoofdlijnen de diploma-eisen beschreven. Deze eisen geven samen weer wat de gediplomeerde moet kunnen als hij/zij gediplomeerd op de arbeidsmarkt start.
- In deel C wordt de beroepsbeschrijving van deel B nader uitgewerkt. Deel C is inhoudelijk én methodologisch aan deel B gekoppeld, er is een één op één relatie tussen respectievelijk de kerntaken, de proces-competentie-matrices en de daarin opgenomen werkprocessen, certificeerbare eenheden met deze entiteiten in deel C.
- In deel D wordt toegelicht hoe het dossier tot stand is gekomen en worden de in het dossier gemaakte keuzen verantwoord. De toelichting en verantwoording hebben mede als doel te reflecteren op het ontwikkelproces. Daarnaast wordt in dit deel aandacht besteed aan het ontwikkelperspectief van het dossier in de vorm van een onderhoudsagenda en wordt verwezen naar het voor het dossier relevante bronnenmateriaal.

De minister stelt deel B en C van een kwalificatiedossier vast.

Elk kenniscentrum beschikt over een zogenaamde paritaire commissie waarin beroepsonderwijs en bedrijfsleven zitting hebben. Deze paritaire commissie adviseert het bestuur van het kenniscentrum over het ontwikkelen en actualiseren van kwalificatiedossiers.

Inmiddels zijn meerdere versies van de kwalificatiedossiers vastgesteld. De nieuwste versies (2e generatie CGO dossiers) kenmerken zich door de opname daarin van kerntaken, werkprocessen en een proces-competentie-matrix. In deze laatste matrix is aangegeven welke competenties aangewend worden bij de uitvoering van de werkprocessen van een kerntaak. Tenslotte wordt aangegeven welke vakkennis en vakvaardigheden nodig zijn voor het uitvoeren van een kerntaak.

Uit evaluatie van de relevante kwalificatiedossiers blijkt dat gebruikers over het algemeen van mening zijn dat de geschetste beroepsprofielen, kerntaken en werkprocessen herkenbaar zijn en relevant zijn voor de (latere) beroepsuitoefening.

De school bepaalt zelf hoe de inhoud van de kwalificatiedossiers in een onderwijsprogramma wordt gegoten en welk pedagogisch-didactisch concept daarbij past.

*Per 1 augustus 2012 wordt de nieuwe beroepsgerichte kwalificatiestructuur integraal ingevoerd. Dit heeft de Tweede Kamer op 19 mei 2011 besloten. Niet langer wordt gesproken van een competentiegerichte kwalificatiestructuur, maar van een beroepsgerichte kwalificatiestructuur. Op 1 augustus 2011 gaan de laatste eindtermgerichte opleidingen van start, vanaf 1 augustus 2012 is dat niet meer mogelijk. De Tweede Kamer heeft tevens besloten dat een kwalificatiedossier voor drie jaar wordt vastgesteld en pas na evaluatie eventueel wordt bijgesteld.*

#### **Een competentiegericht doorstroominstrument**

Vier VO scholen in de provincie Groningen hebben samen met het ROC Noorderpoort en met begeleiding van de SLO voor vier sectoren waaronder Handel en Administratie een competentiegericht doorstroominstrument ontwikkeld. Op basis van de 25 SHL competenties, de relevante kwalificatiedossiers en de VMBO eindtermen heeft men voor VMBO leerlingen relevante kerntaken, werkprocessen en competenties vastgesteld.

Drie kerntaken zijn gedefinieerd: de leerling functioneert als aankomend medewerker, de leerling verricht werkzaamheden in het werkveld en de leerling participeert als burger in de

Nederlandse samenleving. In het werken aan opdrachten worden door VMBO leerlingen vijf kerncompetenties ingezet. Deze kerncompetenties zijn beschreven in leerlingentaal, waarbij en onderscheid gemaakt is tussen de BB, KB en GL.

In de doorlopende leerlijn wordt zo met behulp van het instrument de ontwikkeling van VMBO leerlingen herkend, erkend en gewaardeerd.

(Zie: [www.marktplaatsmbo.nl](http://www.marktplaatsmbo.nl) zoekterm 'competentiegericht doorstrooinstrument')

### **3.3 Loopbaan en burgerschap**

*Het mbo kent een drievoudige kwalificering: studenten worden opgeleid voor een beroep, een vervolgopleiding en tot burgers die volwaardig kunnen deelnemen aan de maatschappij.*

*De eisen die gesteld worden rond leren, loopbaan en burgerschap zijn verwoord in een apart document en gelden voor alle mbo-studenten. Tot 2011 zijn die uitgewerkt in het brondocument LLB, vanaf 2011-2012 gelden er nieuwe kwalificatie-eisen loopbaan en burgerschap. Deze eisen staan naast de eisen die aan studenten worden gesteld om in een bepaald beroep aan de slag te kunnen. De beroepseisen staan in het kwalificatiedossier. De kwalificatie-eisen loopbaan en burgerschap en het kwalificatiedossier geven dus samen aan wat verwacht wordt van iemand die een mbo-diploma krijgt. De kwalificatie-eisen loopbaan en burgerschap omvatten geen eisen meer met betrekking tot de beheersing van taal, rekenen, Nederlands en Engels.*

### **3.4 Taal, rekenen en Engels**

*Vanaf 1 augustus 2010 is de Wet referentieniveaus Nederlandse taal en rekenen van kracht. Deze wet geldt voor alle leerlingen in het Nederlandse onderwijssysteem met uitzondering van het hoger onderwijs. Voor leerlingen in het primair, voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs zijn er in de wet referentieniveaus vastgesteld. In deze wet wordt geregeld over welk eindniveau leerlingen moeten beschikken bij de overgang van de ene vorm van onderwijs naar de andere.*

*Voor het vmbo is het eindniveau taal en rekenen tenminste 2F. Voor het mbo geldt 2F tot en met niveau 3, niveau 4 leerlingen moeten voldoen aan 3F. Vmbo en mbo hebben de opdracht een leerling op dat niveau te brengen en te houden.*

*Of leerlingen het vastgestelde niveau beheersen, wordt getoetst tijdens examens en met speciaal ontwikkelde toetsen.*

*Voor het vmbo komt er een aparte rekentoets aan het eind van de opleiding. Hoe deze toets eruit gaat zien en op welke manier hij meetelt bij het bepalen of een leerling geslaagd of gezakt is, wordt rond de zomer 2011 bekend.*

*In het mbo worden centraal ontwikkelde examens voor bepaalde onderdelen van Nederlands en voor rekenen ingevoerd. Voor de overige onderdelen van Nederlands moeten de onderwijsinstellingen zelf examens maken. Vanaf het schooljaar 2013-2014 (niveau 4) en, 2014-2015 (niveau 2 en 3) moeten leerlingen laten zien dat ze het vereiste niveau beheersen. De verwachting is dat leerlingen één 5 en één 6 mogen halen om te slagen. Er zijn geluiden dat Engels daaraan toegevoegd wordt en mee gaat tellen in de slaag- zakregeling. Dit zal in elk geval gaan gelden voor leerlingen die een opleiding op niveau 4 volgen. Deze leerlingen krijgen, als voorbereiding op de doorstroom naar het hbo te maken met hoge eisen rond Engels (havo-niveau). De verwachting is dat Engels een struikelblok gaat vormen voor leerlingen die een niveau 4 opleiding volgen.*

### 3.5 Kwalificatieniveaus

De sector economie (exclusief horeca, bakkerij, toerisme en facilitaire dienstverlening) kent vier kwalificaties (opleidingen) op mbo- niveau 1: aankomend verkoopmedewerker, assistent logistiek medewerker, aankomend medewerker mode/maaktleding/interieur en assistent toezicht en veiligheid. Op niveau 2 (verkoop, mode, administratie, ICT en veiligheid) zijn er 12 kwalificaties. Op niveau 3 en 4 zijn er veel meer kwalificaties.

Uit de vierde benchmark middelbaar beroepsonderwijs (maart 2009) blijkt dat het aantal leerlingen in de sector economie van het mbo in absolute aantallen is toegenomen, maar dat ze een kleiner percentage van het totaal uitmaken.

	2006		2007		2008		2009	
	absoluut	%	absoluut	%	absoluut	%	absoluut	%
Economie	169.450	34	171.590	33	171.113	33	175.689	33
Totaal	505.761		521.191		526.047		537.160	

Alle andere sectoren laten ook een toename van het aantal leerlingen zien.

### 3.6 Doorstroom vmbo – mbo

Uit onderzoek van ECBO (2010) blijkt dat vmbo-leerlingen Economie in grote meerderheid (91%) doorstromen naar een BOL-opleiding. Onderstaand schema laat de doorstroom van vierde jaars leerlingen vmbo naar het mbo zien.

Sector vmbo	BOL	absoluut	BBL	absoluut
Economie	91%	12.250	9%	1.211
Zorg & welzijn	93%	14.153	7%	1.064
Techniek	61%	8.556	39%	5.460
Groen	84%	3.634	16%	1.264
Theoretische leerweg	95%	39.573	5%	2.080

Uitgesplitst naar leerweg geeft dit voor het hele vmbo het volgende beeld:

Leerweg	BOL	BBL
Basisberoepsgericht	70%	30%
Kaderberoepsgericht	85%	15%
Gemengd	93%	7%
Theoretisch	95%	5%

ECBO heeft in opdracht van het ministerie van OCW verschillende cohorten vmbo-leerlingen gevolgd en ziet in de sector Economie een lichte afname van de doorstroom naar BBL-opleidingen ten gunste van BOL-opleidingen.

Verdeeld naar de verschillende opleidingsniveaus stromen leerlingen als volgt door:

Sector vmbo	Niv. 1	Niv. 2	Niv. 3	Niv. 4
Economie	2,6%	40,5%	19,9%	37,0%
Zorg & welzijn	1,9%	40,4%	29,2%	28,6%
Techniek	4,1%	61,0%	8,9%	26,0%
Groen	2,1%	42,8%	29,2%	25,9%

Vanuit de sector Economie stroomt een klein aantal leerlingen vanuit het vmbo door naar een niveau 1 opleiding. Het merendeel van de leerlingen gaat naar een niveau 2 of een niveau 4 opleiding.

Jaarlijks stroomt ongeveer 35% van de vmbo-leerlingen door naar een MBO-opleiding in de sector Economie. Dit percentage is over de jaren heen vrij constant in de verschillende sectoren:

Sector vmbo	Economie	Z&W	Techniek	Groen
Basisberoepsgericht	30,0%	30,3%	32,2%	7,5%
Kaderberoepsgericht	32,2%	35,3%	25,5%	6,8%
Gemengd	34,8%	34,9%	22,4%	7,8%
Theoretisch	35,3%	38,1%	22,2%	4,5%

Het percentage doorstromers naar de sector Economie loopt licht op met het niveau van de leerweg in het vmbo: van 30,3% leerlingen uit de basisberoepsgerichte leerweg tot 38,1% leerlingen uit de theoretische leerweg. Leerlingen uit de theoretische leerweg kiezen veelvuldig voor de sector Economie. Het lijkt, samen met Zorg & welzijn de **meest populaire sector te zijn voor deze leerlingen**.

#### **Verwante – niet-verwante doorstroom**

Vanuit het vmbo kunnen leerlingen kiezen voor dezelfde sector in het mbo. Dit wordt verwante doorstroom genoemd. Kiest een leerling voor een andere sector dan is er sprake van niet-verwante doorstroom.

De verwante doorstroom van leerlingen Economie vmbo naar Economie mbo is redelijk stabiel en schommelt rond de 70%.

Vanuit het mbo gezien komen leerlingen die niet-verwant doorstromen uit de volgende vmbo-sectoren:

Sector vmbo	Sector MBO			
	Economie	Z&W	Techniek	Groen
Economie	<b>64,8%</b>	12,4%	11,3%	9,1%
Zorg & welzijn	15,9%	<b>76,3%</b>	4,1%	11,7%
Techniek	12,1%	2,7%	<b>78,5%</b>	12,2%
Groen	7,2%	8,6%	6,0%	<b>67,0%</b>

Op de diagonaal staat vetgedrukt de verwante doorstroom

De sector Economie in het mbo ontvangt, relatief gezien, de grootste instroom van vmbo-leerlingen uit niet-verwante sectoren. 35% van de mbo-leerlingen in de sector Economie heeft op het vmbo een andere sector gevolgd.

#### **Doorstroomregeling**

Met de invoering van het vmbo is een doorstroomregeling van kracht geworden. In deze regeling staat op welk niveau leerlingen kunnen doorstromen en welke aanvullende eisen er eventueel worden gesteld aan niet-verwante doorstroom. Voor de sector Economie worden er officieel aanvullende eisen gesteld. Dat wil zeggen dat niet elke leerling zonder meer door kan stromen vanuit het vmbo naar een mbo-opleiding Economie.

Vmbo-leerlingen die vanuit de sector Economie niet-verwant door willen stromen naar mbo-opleidingen in de sectoren Techniek en Zorg & welzijn en Handel krijgen in de sector Techniek met aanvullende eisen te maken. Zij moeten op het vmbo wiskunde of natuur- scheikunde 1 (Nask 1) hebben gedaan.

Leerlingen die vanuit een andere sector door willen stromen naar de sector Economie in het mbo krijgen eveneens met aanvullende eisen te maken. Zij moeten de vakken wiskunde, economie of een tweede moderne vreemde taal hebben gevolgd. In de doorstroomregeling wordt geen onderscheid gemaakt tussen BOL- en BBL-opleidingen in het mbo of in het niveau van doorstroom.

ECBO heeft in 2009 onderzocht hoe de doorstroom is van leerlingen uit het vmbo naar het mbo en of deze leerlingen op het niveau geplaatst worden waar ze volgens de doorstroomregeling 'recht' op hebben.

Leerlingen uit de sector Economie worden vrijwel in een klein aantal gevallen te laag geplaatst zoals onderstaand overzicht laat zien.

leerweg vmbo	Niv. 1	Niv. 2	Niv. 3	Niv. 4
Basisberoepsgericht	5,0%	87,5%	5,2%	2,3%
Kaderberoepsgericht	1,3%	18,5%	29,9%	50,3%
Gemengd/Theoretisch	0,7%	7,3%	20,4%	71,6%

Uit de bovenstaande tabel kan geconcludeerd worden dat de meeste leerlingen in de sector Economie in het mbo geplaatst worden op het niveau dat past bij de leerweg die ze in het vmbo gevolgd hebben. Daarnaast komt het voor dat leerlingen op een hoger niveau geplaatst worden dan ze eigenlijk, volgens de doorstroomregeling zouden kunnen. Zo wordt iets meer dan 5% van de leerlingen in de basisberoepsgerichte leerweg op niveau 3 geplaatst en iets meer dan 2% op niveau 4.

Opvallend is wel dat veel leerlingen uit de kaderberoepsgerichte leerweg, die toegang geeft tot niveau 3 en 4 in het mbo, op niveau 2 geplaatst worden.

Plaatsing op een hoger niveau gebeurt vaak op basis van een intake en een advies van de vmbo-school.

Rond de 2% van de leerlingen in alle leerwegen kiest voor een lager niveau dan waar ze volgens de doorstroomregeling recht op zouden hebben. Hier ligt vaak een persoonlijke overweging aan ten grondslag.

Bij het niveau van doorstroom speelt nauwelijks een rol of leerlingen verwant of niet-verwant doorstromen.

In haar laatste onderzoek heeft ECBO leerlingen gedurende 6 jaar gevolgd. Onderzocht is onder andere of leerlingen die hoger instromen dan de doorstroomregeling aangeeft, succesvol zijn en hun (hoger gekozen) opleiding afronden. Dit blijkt inderdaad in de meerderheid van de gevallen zo te zijn. Daar tegenover staat dat leerlingen die lager instromen dan de doorstroomregeling aangeeft (wat vooral in de sector Techniek het geval is) slechts zelden uiteindelijk op het niveau terecht komen waarop ze volgens de doorstroomregeling recht op hadden. Een leerling met het diploma theoretische leerweg die in het mbo instroomt op niveau 2 heeft in zes jaar maar in een zeer beperkt aantal gevallen zijn niveau 4 opleiding afgerond of zicht op afronding van deze opleiding.

### 3.7 Domeinen in het mbo

MBO-instellingen kunnen waarschijnlijk vanaf het schooljaar 2012-2013 BOL-studenten die in het mbo instromen inschrijven in zogenaamde domeinen (zie bijlage 2) als ze nog

geen keuze voor een kwalificatiedossier hebben kunnen maken<sup>6</sup>. Domeinen zijn clusters van verwante opleidingen. Er worden voorlopig zestien domeinen onderscheiden.<sup>7</sup> De domeinen zijn in eerste instantie bedoeld als 'administratiemiddel'. Leerlingen in het mbo switchen nogal eens van opleiding en moeten dan tot nu toe officieel worden uitgeschreven en weer elders worden ingeschreven. Formeel staat een leerling dan als 'uitvaller' geregistreerd. Om dit te voorkomen kunnen ROC's leerlingen inschrijven in een domein.

ROC's kunnen ook onderwijs verzorgen in domeinen door leerlingen in de eerste periode van een aantal verwante opleidingen één programma te bieden met meer algemene onderwerpen van een domein en hen te begeleiden naar de keuze voor een specifieke beroepsopleiding. Na een brede oriëntatie van maximaal één jaar in het domein kan een leerling kiezen voor een inschrijving in één kwalificatiedossier en vervolgens eventueel nog voor inschrijving in een uitstroom waarin hij gediplomeerd wil worden. Het ROC bepaalt zelf op welke wijze zij het onderwijs in domeinen inricht.

Om dit mogelijk te maken voor ROC's dient eerst de wetgeving (WEB) en de registratie bij het Cfl aangepast te worden. De verwachting is dat deze wetswijziging 1 januari 2012 in zal gaan.

Het blijft hiernaast uiteraard mogelijk dat de vmbo-schoolverlater zich direct inschrijft in een specifieke mbo-opleiding.

Domeinen die aansluiten op de sector economische dienstverlening van het vmbo zijn, in volgorde van verwantschap (Boomstructuur 2011)

- 9. *Handel en ondernemerschap*
- 10. *Economie en administratie*
- 5. *Media en vormgeving*
- 6. *Informatie- en communicatietechnologie*
- 14. *Toerisme en recreatie*
- 11. *Veiligheid en sport*
- 8. *Transport, scheepvaart en logistiek*

### **3.8 Aanbevelingen**

Vanuit het mbo wordt gevraagd om breed opgeleide vmbo-leerlingen die in elk geval hun algemene basisvaardigheden beheersen (rekenen, taal, algemene economische en dienstverlenende vaardigheden) en die een bewuste keuze maken voor een domein of opleiding.

Als aan deze algemene eisen is voldaan hoeft een leerling, vanuit het mbo gezien, nog niet te beschikken over beroepsvaardigheden. Vanuit het mbo is het lastig in te spelen op individuele verschillen in de beheersing van beroepsvaardigheden tussen leerlingen. Dit vraagt flexibiliteit.

In de voorbereiding op het mbo kunnen ROC's vmbo-leerlingen helpen door bijvoorbeeld oriëntatiemomenten, meekijkdagen en gezamenlijke activiteiten uit te voeren. Tijdens deze activiteiten kunnen mbo-deelnemers hun leidinggevende vaardigheden toepassen en vmbo-leerlingen kennismaken met het mbo. Deze activiteiten moeten zich niet tot één moment beperken, want vmbo-leerlingen die zich ingeschreven hebben voor een activiteit waarop hun keuze niet valt, weten dan nog steeds niet wat ze wel willen.

---

<sup>6</sup> MBO Raad en Colo, advies domeinen in het mbo aan het ministerie van OCW, 24 april 2009

<sup>7</sup> René van Gils, Concept boomstructuur registratiesystematiek, versie 10, Doetinchem, 8 april 2009



## 4. Ontwikkelingen op de arbeidsmarkt

De kenniscentra die zich met de economische sector bezig houden zijn ECABO en KC Handel. De sector economie in het mbo is breder dan de sector economie in het vmbo.

### 4.1 Economisch-administratieve, ICT en veiligheidssector

Jaarlijks volgen bijna 85.000 deelnemers een opleiding die valt onder ECABO. Dit aantal is de laatste jaren vrij stabiel. In de verdeling BOL – BBL zijn de BOL-opleidingen dominant. In het bedrijfsleven lijkt weinig animo te zijn voor BBL-opleidingen in deze sector van de arbeidsmarkt, zo wijst onderzoek in de provincie Noord-Holland uit. De meeste leerlingen in deze sector volgen een BOL-4 opleiding. Vanuit deze opleiding wordt er relatief veel doorgestroomd naar het hbo (tussen de 30 tot 70%) vooral in de richtingen juridisch en commercieel.

Onder ECABO vallen de volgende sectoren en beroepsgroepen:

- Commercieel
- Financiële beroepen
- Bank- en verzekeringswezen
- ICT
- Informatiedienstverlening
- Juridisch
- Kunst
- Orde en veiligheid (met Vrede en veiligheid, Publieke veiligheid en Particuliere beveiliging)
- Secretarieel

Voor sommige kwalificatiedossiers wordt samengewerkt met andere kenniscentra, zoals Artiest (kunst).

Lang niet al deze sectoren kennen opleidingen op alle vier niveaus van het mbo. Er zijn relatief weinig opleidingen op niveau 1 en 2. Naast de brede AKA-opleiding kent alleen de sector Orde en veiligheid opleidingen op niveau 1. De sectoren juridisch, bank- en verzekeringswezen, kunst en informatiedienstverlening kennen alleen opleidingen op niveau 4.

Een aantal opleidingen in de economisch-administratieve sector vereisen een stevige kennisbasis die als pittig wordt ervaren, bijvoorbeeld de opleiding commercieel medewerker bank- en verzekeringswezen.

Het is lastig in deze tijd van recessie iets te zeggen over de arbeidsmarktontwikkeling in de sectoren en beroepsgroepen die ECABO omvat. De arbeidsmarkt verslechtert in rap tempo en de lagere niveaus lopen steeds meer risico verdrongen te worden door de hogere niveaus.

In het algemeen kan gezegd worden dat:

- Voor de economisch- administratieve opleidingen de arbeidsmarktperspectieven voor niveau 1 ongunstig zijn en voor niveau 2 matig
- Voor opleidingen in de particuliere beveiliging, vrede en veiligheid en publieke veiligheid de arbeidsmarktperspectieven voor niveau 1 en 2 redelijk gunstig zijn.
- Voor de ICT-opleidingen de arbeidsmarktperspectieven voor niveau 2 en 3 ongunstig zijn; dat geldt ook voor de – bij deelnemers en instellingen populaire - niveau 4-opleiding particulier digitaal onderzoeker en de opleiding juridisch medewerker sociale zekerheid.

- Er op middellange termijn goede perspectieven zijn voor alle opleidingen met een commerciële component.

Deze bevindingen moeten beschouwd worden in de volgende context:

- Leerlingen die voor een beroep in de economisch-administratieve sector kiezen, kunnen in allerlei bedrijfstakken en sectoren aan de slag, zowel profit als non-profit. In tijden van recessie is er geen afhankelijkheid van een sector of een beperkt aantal sectoren.
- Er is sprake van regionale verschillen; oost versus west, Randstad versus platteland.
- Daar waar arbeidsmarktperspectieven gering zijn, geldt dat veelal ook voor stageperspectieven. Teleurstellende stage-ervaringen en gebrek aan stageplaatsen zijn een risicofactor voor uitval.
- ECABO monitor continue de ontwikkelingen op de arbeids- en stagemarkt. Deze gegevens zijn vooral bedoeld om mbo-instellingen te bewegen scherp te kijken naar de regionale arbeidsmarkt. Wellicht is er wel ruimte voor één groep ICT-beheerders, maar niet voor vier.
- Goede, gemotiveerde leerlingen vinden altijd hun weg, ook bij – op papier - minder gunstige perspectieven op de arbeidsmarkt.
- Arbeidsmarktperspectieven kunnen variëren per uitstroom. De huidige opzet van de kwalificatiedossiers maakt het mogelijk om gedurende de mbo-opleiding nog keuzes te maken die gunstigere mogelijkheden bieden op de arbeidsmarkt.
- De ‘doorstroomfunctie’ van het mbo neemt in belang toe. Zo kiest al een meerderheid van de leerlingen die een opleiding op niveau 4 volgt, voor een vervolgstudie in het hbo. Steeds meer leerlingen kiezen voor doorstroom binnen het mbo.
- Arbeidsmarktperspectieven zijn beter te voorspellen voor 1-2 jarige opleidingen (niveau 1 en 2) dan voor 3-4 jarige opleidingen (niveau 3 en 4).
- Hoe hoger het opleidingsniveau hoe hoger de ‘transfer’ mogelijkheden van deelnemers.

Het is erg lastig aan de bovenstaande gegevens conclusies te verbinden. Toch is geprobeerd dat te doen in het kader van dit visiedocument. Daarbij moet worden opgemerkt dat conclusies geformuleerd zijn vanuit het loopbaanperspectief van leerlingen en soms hard gesteld worden. Het is altijd aan scholen eigen keuzes te maken als het gaat om het aanbieden van afdelingen/opleidingen

### **Vmbo**

- De sector economie kent vele facetten (financiële-, commerciële- en zakelijke dienstverlening etc.). Voor het ontwikkelen van een beroepsbeeld is het van belang om vmbo-leerlingen kennis te laten maken met dit hele spectrum aan vervolgmogelijkheden.
- Leerlingen in de basisberoepsgerichte leerweg, voor wie een niveau 2-opleiding in het mbo in de economisch-administratieve of ICT-richting cognitief het maximaal haalbare is/likt, moet ontraden worden om deze mbo-richtingen te kiezen. Dit geldt met name voor ICT en secretariael. Voor bedrijfsadministratie liggen de mogelijkheden iets gunstiger hoewel er in deze subsector grote regionale verschillen worden geconstateerd. Voor leerlingen in de basisberoepsgerichte leerweg bieden de handels- en veiligheidsopleidingen een betere uitgangspositie op de arbeidsmarkt.
- Leerlingen die over een stevige kennisbasis (Nederlands, Engels en rekenen/wiskunde) en over commerciële affiniteit/communicatieve vaardigheden beschikken, hebben de beste kans van slagen in de economisch-administratieve sector. De voorsprong die leerlingen uit de basis- en kaderberoepsgerichte leerwegen in het mbo aanvankelijk hebben op basis van het beroepsgerichte vak in

het vmbo blijkt van onvoldoende waarde binnen de BOL-opleidingen van het mbo (enerzijds compenseert dit vak de geringere algemene kennisbasis in het mbo onvoldoende en anderzijds benutten mbo-instellingen de voorsprong onvoldoende). In BBL-trajecten hebben leerlingen uit de beroepsgerichte programma's van het vmbo vaak wel een belangrijke voorsprong, omdat ze direct in de praktijk inzetbaar zijn, in tegenstelling tot leerlingen met een avo-vakkenpakket die nog geen kennis hebben gemaakt met de praktijk.

### **Mbo**

- Mbo-instellingen moeten voorzichtigheid betrachten bij het aanbieden van opleidingen op niveau 1 en 2 of kiezen voor een beperkt aantal opleidingsplaatsen als het vinden van BPV-plaatsen een probleem vormt. De beschikbaarheid van stageplaatsen is een goede graadmeter voor de perspectieven op langere termijn. Dit geldt in mindere mate voor de opleidingen op niveau 4 omdat blijkt dat een aanzienlijke groep ervoor kiest om door te stromen naar het hbo. Deze groep is pas na een langere periode beschikbaar voor de arbeidsmarkt, tenzij voor een duaal traject wordt gekozen.

## **4.2 Handelssector**

Onder KC Handel vallen opleidingen voor de detailhandel, de groothandel en mode, interieur, textiel en tapijt. Jaarlijks volgens ongeveer 43.000 leerlingen een van deze opleidingen die op alle niveaus van het mbo (1, 2, 3 en 4) worden aangeboden. Dit leerlingaantal is over de afgelopen jaren stabiel. In verhouding tot de administratieve sector volgen er in de handelssector relatief veel deelnemers een BBL-traject. Deze trajecten worden vooral gevolgd op niveau 1 en 2. Op niveau 3 en 4 worden er naar verhouding meer BOL-trajecten gevolgd.

Over de arbeidsmarktperspectieven in de sector handel kan het volgende gezegd worden:

- De handel is een belangrijke werkgelegenheidssector is en dit ook zal blijven. De totale werkgelegenheid kan in de komende tijden iets teruglopen, maar de arbeidsmarktperspectieven blijven redelijk. Dit geldt voor alle detailhandelsopleidingen, al kunnen er per branche verschillen zijn. In de ene branche zal het makkelijker zijn om een baan te vinden dan in de andere. Ook zijn er regionaal verschillen.
- Leerbedrijven in de detailhandel geven aan dat zij het vooral moeilijk vinden om geschikt personeel te vinden voor beroepen als: verkoper; eerste verkoper; aankomend verkoopmedewerker; verkoopspecialist; filiaalmanager.
- Onder de sector detailhandel valt ook de branche wonen. In deze branche geven werkgevers aan dat het moeilijk is geschikt personeel te vinden voor de beroepen woningstofeerder en verkoopadviseur wonen.
- Het perspectief blijft redelijk gunstig voor commercieel medewerker. Het is belangrijk om als commercieel medewerker meerwaarde te creëren bijvoorbeeld door extra talenkennis of productkennis op te doen.
- Bedrijven in de detailhandel hebben een relatief jong personeelsbestand. Er werken relatief veel vrouwen in de detailhandel.
- Veel bedrijven in de detailhandel bieden interne cursussen en opleidingen aan. Er wordt relatief veel aan jobrotation gedaan (meer dan gemiddeld)
- Sectorbreed is het arbeidsmarktperspectief in de groothandel redelijk.
- De beste kansen op werk in de logistiek liggen op niveau 2 voor logistiek medewerker.

- Leerbedrijven in de beroepssector groothandel/internationale handel geven aan dat het voor hen lastig is geschikt personeel te vinden voor de beroepen: commercieel medewerker (binnendienst en buitendienst); logistiek medewerker; junior account manager; verkoopspecialist showroom.
- In de beroepssector groothandel/internationale handel is het perspectief op een managementfunctie minder gunstig. De meeste gediplomeerden met een mbo 4 diploma gaan een vervolgstudie doen in het hbo.
- Bedrijven in de groothandel hebben over het algemeen een wat ouder personeelsbestand.
- Het arbeidsmarktperspectief in de textielindustrie is in vrijwel alle regio's ofwel in evenwicht ofwel redelijk.
- Voor de mode-industrie is het arbeidsmarktperspectief voldoende.

Vanuit de handelssector is er geen reden om het vmbo-aanbod aan beroepsgerichte programma's te wijzigen.

Zowel binnen de administratieve, als binnen de handelssector wordt een verdringingseffect geconstateerd. Bedrijven geven er soms, wanneer ze de keuze hebben, de voorkeur aan om hoger opgeleid personeel aan te nemen, of maken een keuze gebaseerd op leeftijd. Hierdoor komen vmbo-leerlingen en deelnemers op niveau 2 van het mbo moeilijker aan een baan en/of stageplaats.

#### **Plaza Challenge ([www.plazaschool.nl](http://www.plazaschool.nl))**

Plaza Challenge is een economisch georiënteerd online managementspel waarin deelnemers spelenderwijs kennis maken met het runnen van een onderneming.

Plaza Challenge laat deelnemers in het spel ervaren hoe het is om zelf een winkel te beginnen. Sluit een lening af, huur winkels, doe inkopen, neem personeel aan, maak reclame en speel samen en tegen de andere deelnemers.

Door middel van ranglijsten, rapporten en een **competentieprofiel** wordt vervolgens in het spel terugkoppeling gegeven.

Plaza Challenge is misschien wel hét voorbeeld van de toepassing van games in het onderwijs. Het is spannend door het competitie-element, het neemt de leerling mee naar een andere wereld met een aansprekende lay-out en een goede dosis humor. Het stimuleert de speler verder te denken, creatief te zijn en wekt een zeker verantwoordelijkheidsgevoel op. Lastige begrippen als concurrentie, marktwerking, inkoop en verkoopprijs komen tot leven.

### **4.3 Conclusies**

Vanuit arbeidsmarktperspectief is er reden nog eens goed te kijken naar het aanbod van vmbo-opleidingen vooral op het niveau van de basisberoepsgerichte leerweg in de administratieve en de ICT-sector. Met name doorstroom voor leerlingen uit de basisberoepsgerichte leerweg naar een secretariële of ICT-opleiding lijkt weinig kansrijk. Beginnend beroepsbeoefenaars op niveau 2 worden er in de administratieve sector nauwelijks gevraagd en leerlingen beschikken vaak niet over de basisvaardigheden (beroepsgericht, algemeen én op het niveau van taal en rekenen) om succesvol te zijn in deze sector.

Op dit moment zijn de arbeidsmarktperspectieven in de hele sector economische dienstverlening vrij gunstig, maar voordat vmbo-leerlingen de arbeidsmarkt betreden zijn we een paar jaar verder. Het is lastig te voorspellen hoe die markt er dan uit zal zien. In het algemeen pleiten de kenniscentra voor brede oriënterende opleidingen op het vmbo met veel aandacht voor de ontwikkeling van opleidings- en beroepsbeelden, algemene basisvaardigheden (rekenen, Nederlands en Engels) en communicatieve vaardigheden.



## 5. De sector economie in het vmbo in de toekomst

### 5.1 Samenvatting

Verschillende ontwikkelingen, zoals die hiervoor zijn beschreven, maken dat het vmbo zich moet bezinnen op de invulling van het onderwijs binnen de sector economie.

Samengevat:

- Leerlingen stellen de keuze voor een sector/opleiding uit en/of kiezen voor de sector economie, omdat ze niet weten wat ze willen en dus hun keuze open willen houden.
- De leerlingaantallen in het vmbo dalen. Dit geldt in het algemeen en voor de sector economie in het bijzonder, waardoor het voor scholen in de toekomst lastig zal zijn alle afdelingsprogramma's binnen de sector economie open te houden. Scholen moeten kiezen welke programma's ze aan willen bieden.  
*In toenemende mate kiezen scholen voor het aanbieden van het intersectorale programma dienstverlening en commercie. Ze hebben dan het idee dat ze de leuke onderwerpen uit de programma's Economie aan kunnen blijven bieden (bijv. de mini-onderneming) en de minder leuke of moeilijke dingen (vooral algemene economie en bedrijfsrekenen) achterwege kunnen laten. Van de zeven pilotscholen overwogen er twee deze overstap.*
- Ontwikkelingen op de arbeidsmarkt zijn op dit moment moeilijk voorspelbaar. Daardoor is het lastig leerlingen te adviseren een bepaalde beroepsopleiding te gaan volgen. De ontwikkelingen op de arbeidsmarkt maken dat er beter gekozen kan worden voor een brede vooropleiding die nog veel keuze voor vervolgmogelijkheden biedt. Een brede, oriënterende opleiding met name in de basisberoepsgerichte leerweg moet wel contextrijk zijn en bestaan uit overzichtelijke, praktische projecten, zodat breed niet vaag wordt.  
Uit ervaring blijkt dat brede opleidingen die keuzemogelijkheden open laten vaak ook smal (specifiek) kunnen worden ingericht. Omgekeerd is het veel lastiger om aan smalle opleidingen en brede invulling te geven.
- Leerlingen hebben geen duidelijk beeld van opleidingen en beroepen als ze een keuze (moeten) maken voor een vmbo- en/of mbo-opleiding, waardoor een aantal leerlingen veelvuldig switcht van opleiding en de kans op uitval en demotivatie groot is.
- Het opleidings- en toekomstperspectief van leerlingen in de verschillende leerwegen van het vmbo verschilt sterk. Toch moeten alle leerlingen in alle leerwegen nu ongeveer hetzelfde examenprogramma volgen, een programma dat voor leerlingen in de basisberoepsgerichte leerweg soms weinig toekomstperspectief biedt (bijvoorbeeld administratie) of erg moeilijk is.
- Functies in bedrijfsleven, instellingen en overheid worden steeds complexer en lopen meer door elkaar dan voorheen. De eisen die gesteld worden aan beginnende beroepsbeoefenaren worden steeds hoger, waardoor er voor leerlingen uit de basisberoepsgerichte leerweg/niveau 2-mbo minder arbeidsmarktperspectief is.
- Docenten zijn onvoldoende op de hoogte van de beroepspraktijk in de sector economie. Hierdoor kunnen ze de beroepspraktijk niet als uitgangspunt nemen voor het onderwijs en moeilijk relaties leggen tussen praktijk en theorie.
- Docenten zijn onvoldoende in staat om een inhoudelijke en didactische vernieuwing van programma's in de sector te realiseren.

Vertegenwoordigers van vmbo, mbo, hbo, kenniscentra en bedrijfsleven, vertegenwoordigd in de denktank vmbo-economie hebben zich naar aanleiding van de bovenstaande constatering gebogen over de vraag hoe het programma in de sector economie van het vmbo er in de toekomst uit moet zien.

Naar de mening van de leden van de denktank moeten de volgende uitgangspunten aan de basis van dit programma liggen:

- LOB dient de rode draad in het programma van het vmbo (leerjaar 1 tot en met 4) te zijn voor alle leerlingen, of ze nu wel of niet al een keuze hebben gemaakt. In de onderbouw moet een breed oriëntatieprogramma worden aangeboden, zodat leerlingen aan het eind van het tweede jaar, op basis van echte ervaringen, een sectorkeuze kunnen maken. In de sector economische dienstverlening van de bovenbouw vmbo moeten zij zich uitgebreid kunnen oriënteren tot het moment dat ze weten welke richting ze op willen.  
Aan het eind van het vierde leerjaar vmbo moeten leerlingen tenminste een domein in het mbo kunnen kiezen. Ze mogen ook kiezen voor een 'smalle' specifieke beroepsopleiding, maar dit is niet strikt noodzakelijk.  
Het mbo moet flexibel inspelen op de behoeften én kennis én ervaringen van vmbo-leerlingen.
- Het vmbo-programma moet leerlingen kennis laten maken met de praktijk, niet alleen via simulaties op school, ook door het uitvoeren van (kleine) opdrachten in de beroepspraktijk of projecten waarin de beroepspraktijk een belangrijke rol speelt. Op deze wijze kunnen leerlingen zien wat beroepen in de economische en dienstverlenende sector inhouden en in welke contexten/situaties ze uitgeoefend worden.
- In het vmbo-programma moet veel aandacht worden besteed aan de ontwikkeling van een opleidings- en beroepsbeeld met als doel dat alle leerlingen (ook zij die zeggen dat ze weten welke vervolgopleiding c.q. welk beroep ze uit willen gaan oefenen) kennis maken met de beroepspraktijk en beroepsopleidingen en onder andere op basis daarvan een keuze maken.
- Het vmbo-programma heeft tot doel leerlingen brede economische kennis en vaardigheden aan te leren, die een goede voorbereiding vormen op verschillende mbo-opleidingen binnen de economische en dienstverlenende sector. Daarnaast moet het programma in een economisch/dienstverlenende context algemene vaardigheden aanleren, zoals verwoord in de preambule vmbo en (een deel van) de SHL competenties in het mbo.
- Het programma moet flexibel van opzet zijn, zodat leerlingen aan de ontwikkeling van algemeen economisch/dienstverlenende vaardigheden en kennis (onderwerpen die er in elke vervolgopleiding toe doen) werken zolang hun keuze niet bepaald is en meer specifieke beroepsgerichte vaardigheden en kennis verwerven als de keuze voor een beroepsopleiding c.q. beroep duidelijker is.
- Er moet een duidelijk onderscheid gemaakt worden wat betreft inhoud en didactiek in een programma voor de basisberoepsgerichte leerweg en de andere leerwegen in het vmbo.
- Voor leerlingen die interesse hebben in economie, maar geen onderwijs volgen binnen de sector economie, zal een speciale module economie ontwikkeld worden met veel aandacht voor ondernemen.
- Uitgaan van de koppeling van het beroepsgerichte programma en avo-vakken. Hierbij wordt niet alleen gedacht aan de koppeling van bijvoorbeeld het algemene vak economie met het beroepsgerichte programma, maar ook aan koppeling van rekenen en taal in het beroepsgerichte programma.  
Verondersteld wordt dat vmbo-leerlingen rekenen, taal en andere algemene vakken beter gaan beheersen als deze in samenhang met het beroepsgerichte programma

worden aangeboden. In de pilots moet onderzocht worden of dit inderdaad het geval is.

## **5.2 Ingrediënten voor aansprekend onderwijs in de sector economie**

Een aantal van de hiervoor genoemde kenmerken van het programma in de sector economische dienstverlening van het vmbo wordt hierna kort toegelicht. Kern van het vmbo is leerlingen voor te bereiden op hun toekomst, niet alleen op een beroepsopleiding, maar ook op hun maatschappelijk functioneren. Aan dit laatste aspect wordt in dit visiestuk minder aandacht besteed, maar dat maakt het niet minder belangrijk.

Belangrijkste functie van het vmbo is leerlingen voor te bereiden op een beroepsopleiding. Doel is samen met leerlingen na te gaan waar hun toekomstperspectief ligt en dit op een aantrekkelijke, herkenbare en uitdagende wijze te doen.

### ***LOB en brede oriëntatie centraal***

Voor leerlingen van 13, 14 jaar is het moeilijk om te kiezen voor een beroepsopleiding. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat dit een bijna onmogelijke opdracht voor leerlingen is. Dit maakt dat het onderwijs leerlingen moet leren kiezen, hen informatie en ervaringen moet aanreiken op basis waarvan een keuze gemaakt kan worden, hen moet begeleiden in het reflecteren op die ervaringen (gerelateerd aan hun eigen capaciteiten, wensen en behoeften) en de keuze voor een specifieke beroepsopleiding uit moet stellen als leerlingen daaraan behoefte hebben.

Veel aandacht voor LOB als rode draad in de opleiding is dan noodzakelijk. In hun publicaties geven Frans Meijers en Marinka Kuipers (2006) aan dat LOB meer is dan beroepen- en opleidingsoriëntatie. Het gaat om de ontwikkeling van een arbeidsidentiteit waarvoor een leeromgeving nodig is, die krachtig (praktijknabij) dialogisch (een dialoog van de leerling met zichzelf en zijn omgeving) en vraaggericht (zeggenschap over het eigen leerproces) is. Daartoe worden vijf loopbaancompetenties onderscheiden: capaciteitenreflectie (wat kan ik), motievenreflectie (wat wil ik), werkexploratie (past dit bij mij), loopbaansturing (hoe kan ik mijn doel bereiken) en netwerken (wie kan me daarbij helpen).

Een grondig, contextrijk oriëntatieprogramma vanaf het eerste leerjaar voortgezet onderwijs is essentieel. Dan al moeten leerlingen kennismaken met de wereld van arbeid en beroep, bijvoorbeeld door uit te zoeken welke bedrijven, beroepen er in de eigen regio voorkomen en/of door hen uitgebreid praktische sectororiëntatie (PSO) te bieden. Dit onderbouwprogramma moet zich niet alleen richten op de sector economie maar ook de andere sectoren in het vmbo omvatten, ook sectoren die door de eigen school niet aangeboden worden.

In het eerste leerjaar VO zal LOB/het oriëntatieprogramma breed van opzet zijn en naarmate leerlingen duidelijker krijgen wat ze willen en kunnen kan het programma steeds specifiekere worden ingericht tot leerlingen uiteindelijk een domein of specifieke beroepsopleiding in het mbo kiezen.

In alle gevallen moet het oriëntatieprogramma leerlingen zicht geven op/plaatsen in concrete beroepssituaties en moet er met leerlingen gereflecteerd worden op de ervaringen die ze op hebben gedaan. Daarbij staat de vraag centraal: 'wat betekent dit voor mijn keuze?' Daarnaast moet het oriëntatieprogramma leerlingen zich bewust laten worden van het feit dat mensen een leven lang blijven leren en dat switchen van functie heel normaal is.

In de pilots, die vanaf augustus 2009 gaan draaien, moet een oriëntatieprogramma ontwikkeld worden, dat zich niet alleen richt op de bovenbouw van het vmbo, maar ook op de eerste twee jaar voortgezet onderwijs en waarin de hiervoor genoemde elementen voorkomen. Voor de ontwikkeling van het LOB/PSO programma voor de eerste jaren voortgezet onderwijs werken de pilotscholen samen met collega's uit andere sectoren. Van de pilotscholen wordt verwacht dat zij de economische elementen van dit programma uitwerken.

### **Contextrijk onderwijs**

In de publicatie 'Een nieuwe balans' wordt geconstateerd dat de huidige pedagogisch-didactische aanpak binnen de sector economie van het vmbo niet meer voldoet. Aangegeven wordt dat met name de huidige kantoor simulatie innovatie in de weg staat. Kantoor simulaties schetsen een beeld van de werkelijkheid, dat niet overeenkomt met de dagelijkse gang van zaken op een kantoor. Administraties in het bedrijfsleven zijn niet (meer) zo georganiseerd als de kantoor simulatie suggereert. Veel scholen kennen naast een kantoor simulatie een winkelsimulatie. Geconstateerd is dat simulaties als pedagogisch-didactisch model goed zijn, maar de programmatuur erachter verouderd is. Belangrijker nog is dat simulaties niet gezien mogen worden als vervanger van de echte beroepspraktijk. Door kennis te maken met de echte beroepspraktijk doen leerlingen waardevolle ervaringen op en kunnen ze keuzes leren maken.

Dit pleit voor contextrijk onderwijs waarbij leerlingen met enige regelmaat in de beroepspraktijk zijn. Dit kan door het uitvoeren van (kleine) opdrachten, door stages, door het meelopen met een beroepsbeoefenaar, bedrijfsbezoeken, gastlessen, door diverse vormen van projectonderwijs, enz. Belangrijk is dat ervaringen opgedaan in de beroepspraktijk binnen school onderwerp van gesprek zijn en dat er gereflecteerd wordt met leerlingen, zodat ze leren van hun ervaringen. Dit maakt dat buitenschoolse praktijkervaringen goed georganiseerd en begeleid moeten worden (leerlingen moeten opdrachten van school meekrijgen, zodat ze zien wat ze moeten zien en ervaren wat ze moeten ervaren) zowel buiten als in school.

Stages zijn binnen de sector economie niet eenvoudig te organiseren. Leerlingen zijn jong, kunnen nog weinig en mogen niet veel. Toch kan alleen tijdens stages ervaren worden hoe het is om een klant rustig te helpen terwijl er drie anderen staan te wachten, hoe hectisch een administratieve baan kan zijn, wat een 'dienstbare houding' in de praktijk inhoudt, enz..

Het is aan de pilotscholen om voorbeelden aan te dragen waarin buitenschoolse ervaringen worden ingebracht in het onderwijs. Hierbij moet ook gedacht worden aan bijbaantjes van leerlingen, waarmee ze al heel veel ervaring opdoen.

Contextrijk onderwijs is niet alleen ervaring opdoen buiten de school, maar ook het inbrengen van de dagelijkse beroepspraktijk in de les. Docenten moeten relaties kunnen leggen tussen theorie en praktijk en de praktijk als uitgangspunt kunnen nemen voor hun onderwijs, zodat het voor leerlingen duidelijker en makkelijker begrijpbaar wordt. Het kan niet zo zijn dat het programma economie (beroepsgericht én algemeen vormend) gegeven wordt door docenten die geen kennis hebben van de beroepspraktijk. Dit geldt eveneens voor docenten in andere algemene vakken (Nederlands, Engels, tweede moderne vreemde taal, enz.) die lesgeven in de sector economische dienstverlening.

### ***Economie als algemeen vak, Nederlands en rekenen/wiskunde***

Uit ervaringen en onderzoek blijkt dat leerlingen meer leren als de leerstof in verband wordt gebracht met concrete contexten. (Conceptuele) kennis en vaardigheden bekliven beter als leerlingen in praktische situaties het belang ervan ervaren hebben en deze zelf kunnen toepassen. Leerlingen in de sector economie van het vmbo volgen naast het beroepsgerichte programma het algemene vak economie als verplicht sectorvak. Op veel scholen worden beide vakken los van elkaar gegeven en ervaren leerlingen het algemene vak economie als een moeilijk vak dat weinig te maken heeft met het beroepsgerichte programma dat ze volgen.

Onderdelen uit de algemene vakken economie, Nederlands, Engels en rekenen/wiskunde kunnen worden gekoppeld aan het beroepsgerichte programma. In de pilots die uitvoering gaan geven aan dit visiedocument, moet onderzocht worden of deze vooronderstelling juist is. Voorafgaand aan de pilots moet door (een) deskundige(n) worden uitgezocht welke onderdelen van algemene economie, Nederlands, Engels en rekenen/wiskunde aan het beroepsgerichte programma gekoppeld kunnen worden, zodat de pilots met de resultaten van dit onderzoek aan de slag kunnen.

Dit lijkt eenvoudig, maar is lastig als dat beroepsgerichte programma nog in ontwikkeling is. Daarnaast moet onderzocht worden of alle onderwerpen uit het algemene vak economie voor leerlingen in de basisberoepsgerichte leerweg, die extra veel moeite met dit avo-vak hebben, noodzakelijk zijn. Vanuit de pilotscholen worden voorstellen voor een meer praktische en voor leerlingen beter behapbare invulling van het algemene vak economie verwacht.

Naast afstemming van vakken moet het algemene vak economie meer gaan leven voor leerlingen. Dit kan door ook hier praktijkvoorbeelden in te brengen en het vak te laten geven door docenten die de (beroeps-)praktijk kennen en relaties kunnen leggen. Vanuit de pilotscholen worden voorstellen verwacht van de wijze waarop het algemene vak economie, al dan niet gekoppeld aan het beroepsgerichte programma, onlosmakelijk onderdeel kan vormen van het onderwijs dat leerlingen binnen de sector volgen.

### **5.3 Module economische dienstverlening voor alle leerlingen**

Economische dienstverlening beperkt zich niet tot de sector economie en beroepen die onlosmakelijk met deze sector verbonden zijn. Ook in andere sectoren en beroepen krijgen mensen te maken met economische onderwerpen, bijvoorbeeld de ZZP'er die zijn administratie aan moet leveren aan het administratiekantoor of de huishulp die aan de hand van urenstaten aan moet geven hoeveel tijd hij aan welke cliënt besteed heeft. Daarnaast moet elke burger zijn eigen (financiële) administratie op orde houden. Dit pleit voor een module economische dienstverlening voor leerlingen in andere sectoren van het vmbo dan de sector economie. Binnen verschillende sectoren bestaat er behoefte aan een dergelijke module, ook al omdat leerlingen in deze sectoren op geen enkele wijze te maken krijgen met economie. Aan hen wordt het vak economie immers niet standaard aangeboden.

De ontwikkeling van een module economische dienstverlening valt buiten de pilot, maar moet wel opgepakt worden.

### **5.4 Verschil in leerwegen**

#### ***Basisberoepsgerichte leerweg***

De basisberoepsgerichte leerweg verdient binnen de sector economie extra aandacht. Leerlingen uit de basisberoepsgerichte leerweg leren bij voorkeur aan de hand van de

praktijk. Door voorbeelden, praktische opdrachten en extra uitleg aan de hand van praktijksituaties gaan deze leerlingen theoretische kennis beheersen die noodzakelijk is om een opleiding te volgen of te werken in de sector. Dit pleit voor afstemming van vakken (beroepsgericht – algemeen vak economie) en een directe koppeling tussen praktijk en theorie waarbij de praktijk uitgangspunt is.

De sector economische dienstverlening is divers en omvangrijk. Niet alle deelsectoren bieden arbeidsmarktperspectief voor leerlingen uit de basisberoepsgerichte leerweg/niveau 2. De denktank economie is van mening dat leerlingen inzicht moeten krijgen op het arbeidsmarktperspectief van de verschillende opleidingen. Zij moeten worden voorbereid op deelsectoren die voor hen perspectiefrijk zijn, zoals vrede en veiligheid, facilitaire dienstverlening, verkoop. Op vmbo-niveau moet deze leerlingen ontraden worden het afdelingsprogramma administratie te volgen.

### ***Gemengde en theoretische leerweg***

50% van de mbo-deelnemers in de sector economie is afkomstig uit de theoretische leerweg van het vmbo. Tijdens hun vmbo-opleiding hebben deze leerlingen geen kennis gemaakt met de beroepspraktijk in deze sector. Vaak komen ze het mbo binnen zonder of met een slecht beroeps- en opleidingsbeeld. Dit maakt het gevaar voor switchen en uitval van deze leerlingen groot.

Ook in de theoretische leerweg volgen leerlingen onderwijs in een sector. Hun vakkenpakketkeuze bepaalt in welke sector zij onderwijs volgen. Deze keuze wordt vaak pas gemaakt na het derde leerjaar, als de vakken waarin examen wordt gedaan bepaald zijn. Maar ook in het vierde leerjaar is er tijd en ruimte voor loopbaanoriëntatie en -begeleiding. Na een algemeen LOB-programma in het derde leerjaar, waarin leerlingen kennis maken met de wereld van arbeid en beroep, moet het LOB-programma in het vierde leerjaar, voor leerlingen die onderwijs volgen in de sector economische dienstverlening, een economische invulling krijgen, zodat leerlingen aan het eind van het vierde leerjaar ten minste bewust kunnen kiezen voor een domein van het mbo. Omdat leerlingen in de gemengde leerweg slechts een summier beroepsgericht programma aangeboden krijgen, dat vaak erg algemeen van aard is, pleit de denktank economie ervoor ook deze leerlingen een specifiek LOB programma aan te bieden, zodra ze de keuze voor een sector van het vmbo hebben bepaald.

Leerlingen in de theoretische en gemengde leerweg moeten een sectorwerkstuk maken. Dit kan over een algemeen onderwerp gaan, maar er zijn ook prachtige voorbeelden van opdrachten die leerlingen, op het ROC - in samenwerking met mbo-deelnemers - uit voeren en die de sector als onderwerp moeten hebben.

In de pilots moeten dergelijke samenwerkingsverbanden tussen vmbo en mbo geïnventariseerd en verder uitgewerkt worden tot bruikbare voorbeelden voor alle vmbo-scholen.

#### **Sectorwerkstuk Twente**

25 vmbo-scholen en één ROC werken samen als het gaat om loopbaanoriëntatie en begeleiding én het sectorwerkstuk.

In de derde klas van het vmbo gaan alle leerlingen op een dinsdagmiddag naar een locatie van het ROC van Twente om daar kennis te maken met een opleiding van hun keuze. Gedurende één middag krijgen leerlingen informatie en voeren ze opdrachten uit.

In de vierde klas maken de GL en TL leerlingen een sectorwerkstuk in samenwerking met deelnemers van het ROC. De vmbo-leerlingen kiezen een opleiding die ze na het vmbo willen gaan volgen en verdiepen zich bij het ROC, onder leiding van mbo-studenten deze opleiding.

Aan de hand van een handleiding maken de leerlingen een sectorwerkstuk over de opleiding van hun keuze en de vervolgmogelijkheden die deze opleiding biedt.

### 5.5 Professionalisering van docenten

In 'Een nieuwe balans' is aangegeven dat docenten niet voldoende op de hoogte zijn van ontwikkelingen in de beroepspraktijk. Hierdoor is het voor hen lastig de praktijk als uitgangspunt voor het onderwijs te nemen en de theorie te concretiseren met praktijkvoorbeelden zodat het voor leerlingen aantrekkelijker en eenvoudiger wordt. Dit geldt niet alleen voor de onderwerpen die aan de orde komen in de beroepsgerichte programma's, maar ook voor het algemene vak economie, dat in de sector economie het verplichte sectorvak is, en de andere algemeen vormende vakken die leerlingen volgen. Dat docenten de beroepspraktijk niet (meer) kennen heeft een aantal oorzaken:

- Met de invoering van de beroepsgerichte programma's in het vmbo werden docenten met een bevoegdheid voor een onderliggend vak (bijvoorbeeld machineschrijven of reclametekenen) bevoegd om het totale beroepsgerichte programma te geven.
- In het onderwijs werken veel onderbevoegde of onbevoegde docenten die soms nog wel beschikken over pedagogisch-didactische vaardigheden, maar niet over de inhoudelijke kennis van de sector die noodzakelijk is om voor leerlingen contextrijk en aansprekend onderwijs te verzorgen.
- In het vmbo werken docenten die wel bevoegd zijn, maar niet bekwaam, omdat ze geen kennis hebben van de beroepspraktijk.
- Het onderwijs kent voor docenten geen verplichte stage in vakken/sectoren die ze doceren.
- Doordat leerlingen weinig stage lopen is er voor docenten geen noodzaak om, bijvoorbeeld in het kader van stagegesprekken bedrijven en instellingen te bezoeken en zo op de hoogte te blijven van ontwikkelingen binnen de sector.
- Doordat leerlingen weinig stage lopen brengen ze de nieuwste ontwikkelingen binnen de sector niet in de school.
- In het kader van 'minder handen voor de klas', geven ook avo-docenten of docenten die weinig tot geen ervaring hebben met economische en/of dienstverlenende vakken les in de beroepsgerichte programma's van de sector economie.

In het onderwijs moeten bevoegde en bekwame docenten lesgeven. Van docenten wordt verwacht dat ze actuele kennis hebben van de beroepspraktijk. Deze kunnen ze verwerven door stage te lopen in die beroepspraktijk, door hun leerlingen kennis te laten maken met deze beroepspraktijk en door deze kennis op peil te houden. Het platform economie en de kenniscentra kunnen daarin een rol spelen.

Van scholen wordt verwacht dat ze kwalitatief goed personeelsbeleid voeren en docentenstages daarin opnemen. Dit geldt niet alleen voor de pilotscholen gedurende de pilot, maar in het algemeen voor alle scholen.

De eis kennis te hebben van de beroepspraktijk geldt niet alleen voor docenten beroepsgerichte programma's, maar ook voor docenten die lesgeven in de algemene vakken, waaronder algemene economie. Dit vak is voor veel leerlingen, met name voor leerlingen in de basisberoepsgerichte leerweg erg moeilijk, omdat het erg abstract is en vaak zonder aansprekende context wordt gegeven. Door kennis van de beroepspraktijk kan een docent abstracte onderwerpen met praktijkvoorbeelden verlevendigen en uitleggen, waardoor ze voor leerlingen begrijpbaarder zijn.

**Docentenstage ([www.kch.nl](http://www.kch.nl) en [www.ecabo.nl](http://www.ecabo.nl))**

Niet alleen leerlingen, ook docenten in de sector economische dienstverlening kunnen via KC Handel of ECABO op stage. Ook voor docenten is het immers handig om hun praktijkkennis op

peil te houden. De opgedane praktische informatie kan direct in de les teruggegeven worden aan deelnemers of leerlingen.

Beide kenniscentra organiseren ook bedrijfsbezoeken en gastlessen. Zowel KC Handel als ECABO hebben daarvoor een impresariaat dat vraag en aanbod bij elkaar brengt.

Om leerlingen van vmbo-, mbo-, of hbo-opleidingen kennis te laten maken met het werken in de handel of administratie, regelen KC Handel en ECABO - via het Impresariaat - op verzoek van scholen bedrijfsbezoeken, gastlessen en docentenstages.

Het impresariaat verzorgt gedurende het hele jaar de 'match' tussen onderwijs en bedrijfsleven.

Doel is de leerlingen, docenten en bedrijven met elkaar te laten kennismaken, zodat een positieve 'confrontatie' tussen theorie en praktijk tot stand komt.

In de komende tijd wordt onderzocht of de sector economie aan kan haken bij de ontwikkeling van een master degree voor docenten van de beroepsgerichte programma's zoals die voor de sector Zorg & welzijn wordt ontwikkeld.

Van de pilotscholen worden voorstellen verwacht voor de wijze waarop docenten hun kennis van de beroepspraktijk kunnen vergroten.

Voor docenten in de pilotscholen is de deelname aan pilots en het samen ontwikkelen van onderwijsinnovatie een vorm van professionalisering.

## **5.6 Programma-aanbod in de sector economie bovenbouw vmbo**

De hiervoor geschetste ingrediënten van onderwijs, verschillen tussen leerwegen en professionalisering van docenten staan los van het programma-aanbod binnen de sector economie.

De denktank economie heeft zich ook gebogen over de vraag of het programma-aanbod binnen de sector economie moet blijven zoals het is, met drie verschillende beroepsgerichte afdelingen en een intrasectoraal programma, naast het aanbod aan consumptieve programma's dat ook onder de sector valt.

Hierna worden voorstellen voor de korte en de lange termijn gepresenteerd. Met de korte termijn wordt de komende 2 tot 3 jaar bedoeld. In die periode zal het onderwijs binnen de huidige wet- en regelgeving vorm gegeven moeten worden. Of aanpassing van wet- en regelgeving noodzakelijk is voor het programma-aanbod binnen de sector economie op lange termijn zal onderzocht moeten worden en is afhankelijk van de programmavariant die gekozen wordt.

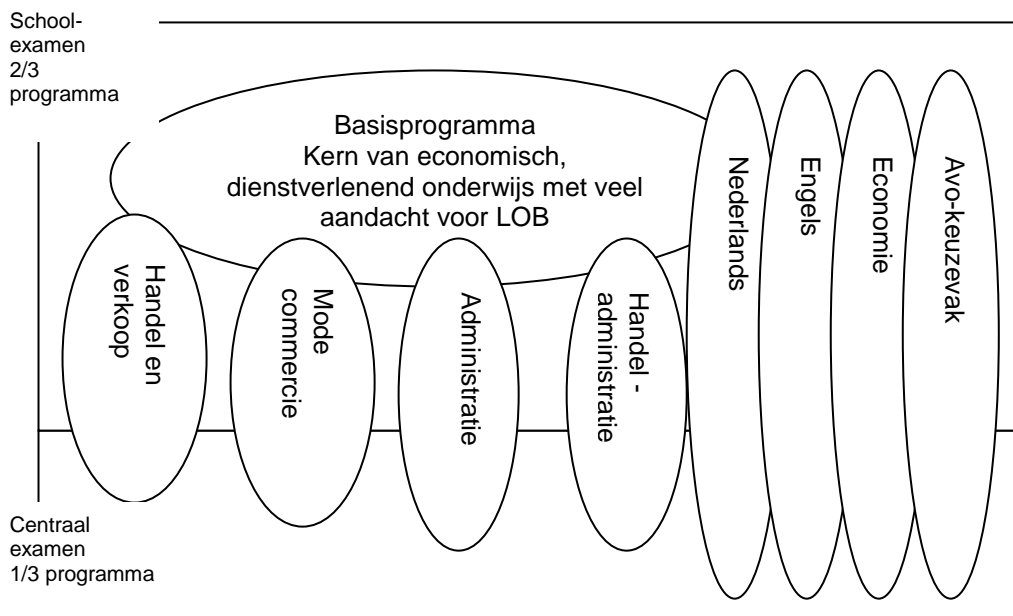
### **5.6.1 Voorstellen voor de korte termijn**

Op de korte termijn is het mogelijk te komen tot een nieuwe, bredere invulling van het beroepsgerichte programma in de sector economie door de 'schotten' tussen de afdelingsprogramma's weg te halen en leerlingen in de bovenbouw vmbo algemene basisvaardigheden en kennis aan te bieden die in alle beroepsgerichte programma's binnen de sector economie voor komen.

Loopbaanoriëntatie en -begeleiding is daarin de rode draad, zodat leerlingen, bijvoorbeeld na het derde jaar, een keuze kunnen maken voor een uitstroomprogramma.

Op de korte termijn vallen de uitstroomprogramma's samen met de huidige afdelingsprogramma's, zodat leerlingen aan het gebruikelijke vmbo-examen deel kunnen nemen.

Schematisch ziet dit er als volgt uit: (niet alle scholen bieden alle afdelingen aan.)<sup>8</sup>



Het 'basisprogramma heeft vooral tot doel de loopbaanontwikkeling van leerlingen te stimuleren en hen te begeleiden in het maken van keuzen. Aan de hand van contexten in de economische en dienstverlenende sector maken de leerlingen kennis met deze sector en oriënteren zij zich op beroepen/functies en opleidingen in deze sector.

Onderwerpen die in het basisprogramma aan de orde moeten komen zijn:

1. Onderwerpen uit de preambule vmbo (loopt door tot het examen)
2. Ontwikkelen van loopbaancompetenties
3. Oriëntatie op beroepen en opleidingen in de sector economische dienstverlening met als doel een keuze te maken voor een van de uitstroomprogramma's (loopt door tot het examen, maar dan met als doel een keuze te maken voor een vervolgopleiding)
4. ICT-vaardigheden (efficiënt toepassen van Word, Excel, enz.)/multimedia
5. Administratieve vaardigheden
6. Ondernemersvaardigheden
7. Recreatie
8. Contextrijke projecten zoals jong ondernemen, meeting point, enz.

Verwacht wordt dat bovenstaande organisatie gerealiseerd kan worden door verschuivingen aan te brengen in het programma zoals leerlingen dat nu krijgen aangeboden en dat er geen grote aanpassingen van het examenprogramma noodzakelijk zijn. In de pilots moet onderzocht worden of deze verwachting klopt en welke onderdelen thuishoren in een basisprogramma economische dienstverlening. Dit laatste is van belang omdat het idee van een basisprogramma, of kernprogramma, in alle varianten van het programma-aanbod een rol speelt.

Naast onderwerpen voor het basisprogramma moeten de pilots aanbevelingen opleveren voor het programma-aanbod op de lange termijn binnen de sector economie en daar een eerste aanzet toe geven.

<sup>8</sup> TL-leerlingen volgen in plaats van een beroepsgericht programma een AVO-vak. Leerlingen van de GL en TL kiezen nog een extra AVO-vak.

De gemengde leerweg kent op dit moment een gezamenlijk centraal schriftelijk praktijkexamen voor alle afdelingsprogramma's. De denktank bepleit deze opzet ook voor de andere leerwegen. Een andere optie voor het centraal schriftelijk praktijkexamen is dat er uitgegaan wordt van één casus waaraan alle leerwegen hun examen koppelen.

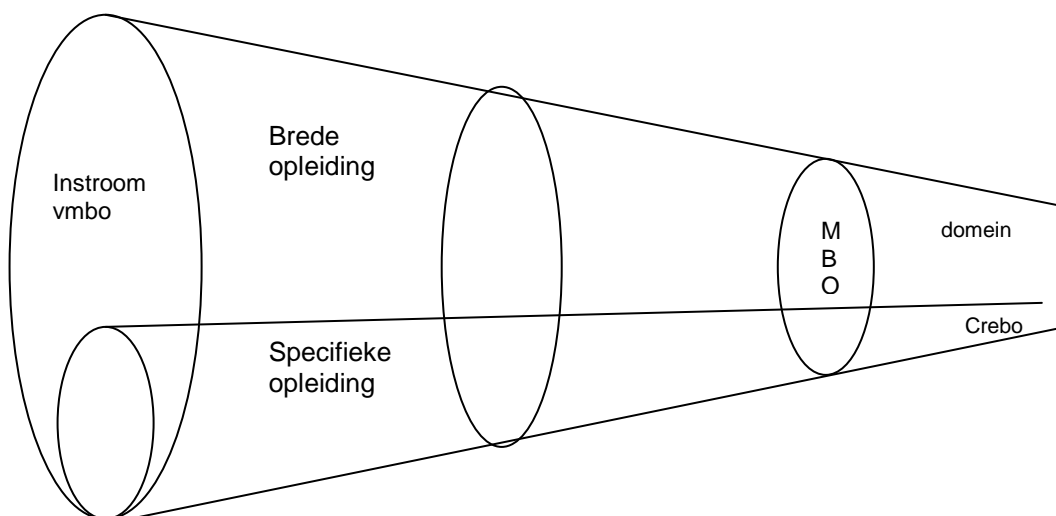
Door de globaal geformuleerde eindtermen, die sinds 2007 van kracht zijn, hebben scholen in dat deel van het programma dat met een schoolexamen wordt afgesloten veel ruimte om het programma in te vullen. Alle exameneenheden moeten weliswaar behandeld worden de docent beslist zelf hoeveel tijd hij aan de exameneenheden besteedt. Een docent kan onderwerpen meer of minder uitgebreid behandelen en onderwerpen toevoegen.

## 5.6.2 Voorstellen voor de lange termijn

### Variant 1

Het programma zoals dat ontwikkeld wordt voor de korte termijn kan op de lange termijn verder geflexibiliseerd worden. Dat wil zeggen dat leerlingen, na de keuze voor de sector economie, starten in een algemeen programma economische dienstverlening, zich aan de hand van dat programma oriënteren op de sector en overstappen in een mbo-beroepsopleiding op het moment dat ze hun keuze bepaald hebben.

Schematisch kan dat er als volgt uitzien:



Bovenstaand schema is bedoeld voor de sector economische dienstverlening, maar kan door scholen breder ingezet worden.

Het schema gaat uit van een doorlopende leerlijn vanaf het derde leerjaar vmbo tot in het mbo.

Een leerling die bij instroom in het vmbo al weet dat hij een bepaalde beroepsopleiding wil gaan volgen kan dat vanaf het derde leerjaar vmbo, maar neemt wel deel aan een LOB-programma om die keuze verder te bevestigen.

Een leerling die nog totaal niet weet in welke richting hij zijn vervolgopleiding wil gaan volgen, start in het 3<sup>e</sup> leerjaar met een breed programma waarin alle onderdelen uit de sector economische dienstverlening - uitgaande van de domeinindeling van het MBO - aan bod komen, zoals:

- commerciële dienstverlening

- juridische dienstverlening
- financiële dienstverlening
- administratieve/secretariële dienstverlening
- ICT dienstverlening
- logistieke dienstverlening
- uiterlijke verzorging/dienstverlening
- dienstverlening gericht op orde en veiligheid
- informatiedienstverlening
- horeca, toerisme en facilitaire dienstverlening

Het programma bestaat voor alle leerlingen die voor deze sector hebben gekozen uit eenzelfde aanbod. Het is hierbij van belang om de horizontale overlap tussen vmbo-programma's en kwalificatiedossiers in beeld te brengen. Gezien de voorbereidende en oriënterende functie van het vmbo moeten leerlingen de gelegenheid krijgen om kennis te maken met alle facetten van economische dienstverlening. Het programma moet ertoe leiden dat leerlingen zich een beeld kunnen vormen bij werkvelden en beroepen, liefst gekoppeld aan levensechte opdrachten of echte stages. LOB is hier de rode draad van het beroepsgericht programma.

Uiteindelijk maken leerlingen een keuze uit bijvoorbeeld drie richtingen uit het hele domeingebied economische dienstverlening en verdiept het LOB-programma zich tot deze richtingen. Het vervolg programma bestaat dan uit onderdelen en competenties die in alle 3 de richtingen aan de orde komen.

In het 5e leerjaar (eerste leerjaar mbo) zijn er vervolgens twee mogelijkheden: een leerling die een heel duidelijk beeld heeft welke kant hij of zij op wil gaan kiest direct voor dat specifieke traject en kan daardoor eventueel studietijdverkorting verdienen. Een leerling die nog twijfelt tussen enkele richtingen kan via gerichte modules zijn of haar keus nog even uitstellen en pas later in het traject een definitieve keuze maken.

Zolang de keuze niet gemaakt is, oriënteren leerlingen zich, onder andere door veelvuldig te kijken in de beroepspraktijk en praktijk/theorie onderwijs te volgen in een brede context. Naarmate de keuze van de leerlingen meer bepaald is, wordt de context smaller en stroomt een leerling een beroepsopleiding in.

De denktank economie pleit op de langere termijn voor een doorlopend programma-aanbod vmbo – mbo waarbij leerlingen overstappen van de ene naar de andere onderwijsvorm op het moment dat ze voor een domein c.q. opleiding gekozen hebben. Dit doorlopende traject moet niet alleen aangeboden worden aan leerlingen die als einddoel mbo niveau 2 hebben.

Het centraal examen vmbo kan onderdeel uit blijven maken van het onderwijstraject dat leerlingen volgen. Voor leerlingen die een opleiding willen volgen op niveau 3 of 4 mbo, kan deze opleiding nog vóór de zomervakantie starten op het vmbo. Na de zomervakantie maakt de leerling dan de overstap naar het mbo, zodat een effectieve en efficiënte doorlopende leerlijn ontstaat.

Aan de pilots wordt gevraagd de mate van wenselijkheid en realiseerbaarheid van dergelijke doorlopende trajecten te onderzoeken.

### **Variant 2**

Variant 2 gaat uit van een kern- en keuzeprogramma. Alle leerlingen krijgen het kernprogramma aangeboden en kiezen daarnaast een vooraf bepaald aantal keuzeprogramma's. De keuzeprogramma's zijn qua inhoud allemaal ongeveer even omvangrijk. Het aantal zou per leerweg kunnen verschillen.

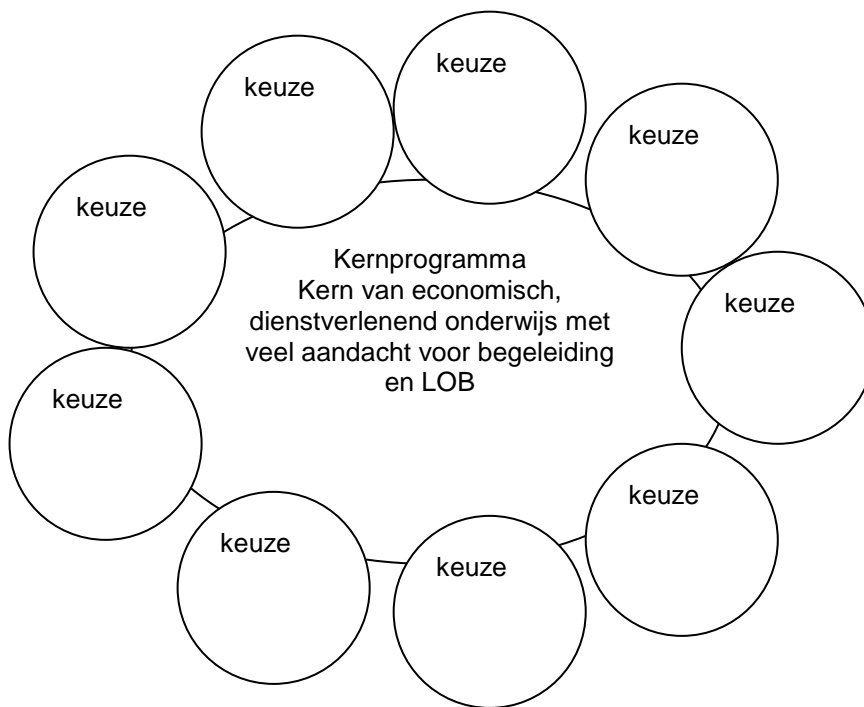
Deze variant vergt een onderwijsconcept waarin persoonlijke begeleiding en LOB centraal staan. Belangrijk daarbij is dat keuzes gemaakt worden door leerlingen en niet

door docenten. Van leerlingen wordt gevraagd zelf hun programma samen te stellen en zijn keuze te motiveren.

De school bepaalt, in overleg met het regionaal bedrijfsleven en ROC, het aantal en de inhoud van de keuzemodulen die worden aangeboden.

De keuzemodulen omvatten, naast een LOB-component, die in elke module én in het kernprogramma zit, elk een specifiek beroepsoriënterend of beroepsgericht aspect van de sector economische dienstverlening, waardoor leerlingen brede en/of smalle opleidingen samen kunnen stellen. Kennismaken met de beroepspraktijk maakt onderdeel uit van elke keuzemodule. De keuzemodulen kunnen betrekking hebben op economische, administratieve of verkooptechnische onderwerpen, maar ook op vrede en veiligheid, recreatie en toerisme, facilitaire dienstverlening, reclame en marketing, logistiek en planning.

Schematisch ziet variant 2 er als volgt uit:



Het basisprogramma bevat - naast begeleiding en LOB - basisvaardigheden als:

- ondernemen
- ICT
- rekenen en taal

Keuzemodulen worden vormgegeven rond een beroepscontext. Voor de basisberoepsgerichte leerweg kunnen dat heel concrete contexten zijn, zoals:

- het kantoor
- de winkel
- de boetiek
- de salon (kapper, nagel)
- de ICT-helpdesk
- het handelsbedrijf (import, export, logistiek)
- contexten rond orde en veiligheid
- enz.

Voor leerlingen in andere leerwegen kan 'ondernemend zijn' of 'ondernemerschap' het uitgangspunt zijn. Deze leerling maakt kennis met de verschillende gezichten van economische dienstverlening en verfijnt zijn keuze op basis van ervaringen die hij opdoet in verschillende domeinen. De indeling kan dan zijn:

- commerciële dienstverlening
- juridische dienstverlening
- financiële dienstverlening
- administratieve/secretariële dienstverlening
- ICT dienstverlening
- logistieke dienstverlening
- uiterlijke verzorging/dienstverlening
- dienstverlening gericht op orde en veiligheid
- informatiedienstverlening

Variante 2 maakt aanpassing van de huidige wet- en regelgeving waarschijnlijk noodzakelijk. Onderzocht moet worden of er gekozen kan worden voor een examensystematiek zoals die ook geldt voor de extra-reguliere (nieuwe) programma's die kortgeleden zijn ingevoerd in het vmbo.

Voor de keuzemodulen in deze variant (maar ook eventueel als aanvulling op andere varianten) moet een stramien ontwikkeld worden dat, telkens met een andere inhoud, toegepast kan worden.

### **5.7 De overgang van de korte naar de lange termijn**

Het Platform Beroepsonderwijs (HPBO) voert namens de ministeries van OCW en LNV en de Stichting van de Arbeid sinds 2004 de subsidieregeling voor innovatiearrangementen uit. Deze regeling heeft tot doel het beroepsonderwijs - vmbo, mbo en hbo - en het bedrijfsleven uit te nodigen in gezamenlijkheid experimentele projecten op te zetten die moeten leiden tot beter beroepsonderwijs. Op basis van de Regeling Innovatiearrangement kunnen veelbelovende projecten op regionaal en sectoraal niveau financieel worden ondersteund. Jaarlijks is 18,5 miljoen euro beschikbaar. Dit geld is te beschouwen als een investeringsfonds. Projectvoorstellen moeten voldoen aan de eisen van de Regeling Innovatiearrangement. Een onafhankelijke commissie beoordeelt de voorstellen aan de hand van een toetsingskader. Vanuit de Regeling wordt ten hoogste 40% van de totale projectkosten vergoed, tot een maximum van 1 miljoen euro. De looptijd van projecten is maximaal drie jaar.

Het beroepsonderwijs is bezig met een grootschalige vernieuwingsslag, met de volgende beoogde effecten:

- een betere aansluiting van het beroepsonderwijs op de arbeidsmarkt
- een betere doorstroom van leerlingen in de beroepskolom (vmbo-mbo-hbo)
- voorkomen van uitval
- aantrekkelijker en competentiegericht onderwijs.

Speciale vermelding verdient de zogenoemde doorbraakmethodiek. Deze wordt toegepast op projecten waarbij meerdere samenwerkingsverbanden van onderwijsinstellingen en hun partnerorganisaties uit het bedrijfsleven zich hebben verenigd rond een bepaald thema.

Het uitwerken van een programmastructuur voor de sector economische dienstverlening voor de lange termijn kost tijd (en geld). Pilotscholen die dat willen kunnen zich inschrijven voor een innovatiearrangement en samen deze ontwikkeling ter hand nemen.

Daarnaast kunnen scholen zich, samen met een ROC en het bedrijfsleven, melden voor een doorbraakproject met als doel de sector economische dienstverlening nieuwe impulsen te geven.

## 6. Opdracht aan pilotscholen

In de periode augustus 2009 – juli 2011 vormen zes pilotscholen een leernetwerk met als doel<sup>9</sup>:

Een revitalisering van het programma-aanbod economie binnen het vmbo naar een programma dat meer gericht is op economische dienstverlening en verbreding naar andere sectoren, dat in samenwerking met het bedrijfsleven en het mbo tot stand is gekomen en dat zorgt voor doorlopende leerlijnen vmbo-mbo.

Aan het eind van de pilot moeten de pilotscholen voorstellen opleveren voor de inhoud en organisatie van het onderwijs in de sector economische dienstverlening van het vmbo.

Het gaat hierbij om:

- Voorstellen voor een brede opleiding binnen de sector, waarin leerlingen breed en smal opgeleid kunnen worden;
- Voorstellen voor de inhoud en vormgeving van LOB/loopbaanleren, inclusief reflectie op deze activiteiten;
- Voorstellen voor oriëntatie sector economische dienstverlening in de onderbouw van het vmbo, waardoor leerlingen een meer bewuste keuze maken voor een sector in de bovenbouw;
- Voorstellen voor afstemming van vakken/programma's binnen de sector;
- Voorstellen voor de inhoud van het algemene vak economie in de sector, met name voor leerlingen in de basisberoepsgerichte leerweg;
- Voorstellen voor een programma in de theoretische en gemengde leerweg, sector economische dienstverlening op basis waarvan leerlingen een meer bewuste keuze voor een domein/opleiding in het mbo kunnen maken dan nu het geval is.

Het (voorliggende) visiedocument geeft een nadere invulling aan deze doelen.

In het kader van de visie-ontwikkeling zijn een aantal concrete taken voor de pilotscholen vastgesteld.

Deze zijn:

- Uitwerking van een basisprogramma economische dienstverlening dat elke leerling die in deze sector onderwijs volgt moet volgen en dat de basisvaardigheden én algemene vaardigheden bevat die noodzakelijk zijn om in de toekomst te kunnen functioneren in de sector.
- Voorstellen ontwikkelen voor de programma-opbouw binnen de sector economische dienstverlening in de toekomst. Het visiedocument bevat hiertoe enkele aanzetten. Van de pilotscholen worden adviezen verwacht die uiteindelijk leiden tot een programma-opzet die gedragen wordt door het veld, die flexibel is en leerlingen op maat bedient.
- Voorstellen ontwikkelen en uitproberen voor de invulling van praktische componenten, met een omvang van 6 tot 8 weken, in de sector economische dienstverlening in het vmbo. Geconstateerd is dat het belangrijk is dat leerlingen kennis maken met de dagelijkse beroepspraktijk, maar dat dat niet altijd eenvoudig is omdat leerlingen jong zijn, weinig kunnen en mogen. Van de pilotscholen wordt verwacht dat zij een format ontwikkelen voor praktische opdrachten en richtlijnen

---

<sup>9</sup> Zie: Platform VMBO sector economie: Projectplan, 15 april 2009

voor bijvoorbeeld stages of andere manieren om kennis te maken met de beroepspraktijk.

- Voorstellen ontwikkelen en uitproberen om het algemene vak economie meer te betrekken bij het totale onderwijs aan leerlingen in de sector en niet een losstaand vak te laten zijn. Dit kan door delen van het vak algemene economie te koppelen aan het beroepsgerichte programma, maar ook door het vak op zich aantrekkelijker te maken voor leerlingen door aansluiting te zoeken bij hun eigen ervaringen en de actualiteit.
- Analyseren van het algemene vak economie op onderdelen die voor leerlingen in de basisberoepsgerichte leerweg noodzakelijk zijn en onderdelen die een mindere bijdrage leveren aan de beroepsvoorbereiding van deze leerlingen en voorstellen ontwikkelen voor de inhoud van dit vak op de lange termijn.
- Analyseren van de programma's van de beroepsgerichte vakken en de verplichte avo-vakken (Nederlands, rekenen/wiskunde, Engels, economie) met als doel aan te geven welke programma-onderdelen in samenhang aangeboden kunnen worden en welke niet en waarom niet. Voorstellen ontwikkelen voor vakkenintegratie en hiermee experimenteren om te bezien of de avo-vakken door leerlingen beter beheerst worden als deze gerelateerd worden aan het beroepsgerichte programma. Bij de koppeling van taal/Nederlands en rekenen/wiskunde moet rekening gehouden worden met de referentieniveaus zoals die door de commissie Meijerink zijn voorgesteld.
- In grote lijnen ontwikkelen van een LOB/PSO programma economische dienstverlening aan de hand waarvan leerlingen, vanaf het eerste leerjaar voortgezet onderwijs, zich kunnen oriënteren op en beroepenwereld en op een beroepsgericht programma in het vmbo en een beroepsopleiding in het mbo. Dit programma moet, vooral in de eerste jaren van het voortgezet onderwijs, niet alleen de sector economische dienstverlening omvatten, maar breder zijn. Het gaat in dit programma vooral om praktische opdrachten aan de hand waarvan leerlingen een beeld krijgen van de wereld van arbeid en beroep in hun eigen regio en van specifieke beroepen en op basis waarvan ze een gefundeerde keuze kunnen maken. Daarnaast gaat het om voorstellen voor de organisatie van een dergelijk programma in de eerste jaren voortgezet onderwijs in de dagelijkse praktijk van de school (aparte lessen, geïntegreerd in andere vakken enz.)
- Voorstellen ontwikkelen voor LOB-activiteiten die niet alleen tot doel hebben dat leerlingen hun eigen loopbaanontwikkeling sturen, zich oriënteren op de wereld van arbeid en beroep en een goed opleidings- c.q. beroepsbeeld ontwikkelen, maar ook tot doel hebben overtuigd te raken van de noodzaak van een leven lang leren en flexibiliteit die van werknemers verwacht wordt.
- Voorstellen ontwikkelen voor nieuwe simulatiemogelijkheden binnen de sector economische dienstverlening en deze verbijzonderen naar het gekozen doel.
- Voorstellen ontwikkelen die tot doel hebben de kennis en ervaring van docenten die lesgeven in de sector economische dienstverlening van de beroepspraktijk te vergroten.

## **7. Stand van zaken in de pilots september 2011**

*(samenvatting van de rapportage van de pilot)*

*De volgende scholen hebben van september 2009 tot juli 2011 deelgenomen aan de pilot:*

- 1. CSG Bogerman Sneek in samenwerking met ROC Friese Poort*
- 2. Kadinsky College Nijmegen in samenwerking met ROC Nijmegen e.o.*
- 3. Kalsbeek College Woerden in samenwerking met ID-College*
- 4. Marne College Bolsward in samenwerking met ROC Friese Poort*
- 5. Reynaert College Hulst in samenwerking met ROC Westerschelde*
- 6. CSG Veenendaal in samenwerking met ROC A12*
- 7. CSG Gaasterland in Balk in samenwerking met ROC Friese Poort*

*In het projectplan was voorzien in zes pilotscholen. In het schooljaar 2009-2010 waren er vijf pilotscholen. Er zijn veel pogingen ondernomen (met name in de grote steden) om een zesde pilotschool bij het project te betrekken. Veel scholen gaven aan grote belangstelling te hebben. Zij kregen informatie en in een aantal gevallen werden er gesprekken gevoerd, maar uiteindelijk moesten al deze scholen het besluit nemen niet mee te doen in het lopende schooljaar. In alle gevallen werd als argument gegeven dat het – midden in een schooljaar – niet mogelijk was formatie voor het project vrij te maken. Vanuit het project is het een eis dat een vmbo-school minimaal 65 dagen besteed aan het project.*

*De laatste twee scholen hebben zich in september 2010 bij de pilot aangesloten, een jaar na de start van het project.*

### **7.1 Plannen van aanpak van de pilotscholen**

*De pilotscholen maakten bij de start van het project een plan van aanpak met globale doelen voor de komende twee jaar en specifieke doelen en activiteiten voor het lopende schooljaar. Op basis van een evaluatie van het eerste jaar, schreven de pilotscholen in september 2010 een plan van aanpak voor het tweede projectjaar.*

*Het maken van de plannen van aanpak is intensief begeleid door de projectleider.*

*Bij het maken van het plan van aanpak was het nadrukkelijk de bedoeling uit te gaan van de situatie op hun eigen school. Ontwikkelingen die gaan in de richting van de uitgangspunten in het visiedocument dienden versterkt en verder uitgebouwd te worden.*

*Voor het plan van aanpak maakten de pilotscholen gebruik van een format met de volgende beschrijfpunten:*

- 1. Knelpunten in het huidige economie programma van onze school*
- 2. Globale doelen op de langere termijn*
- 3. Doelstellingen voor het schooljaar 2009-2010*
- 4. Organisatie*
  - a. intern*
    - projectleider (aanspreekbare persoon):*
    - ontwikkelteam/ projectgroep (naam en afdeling)*
    - betrokkenheid teams/overleg teams:*
    - overleg management (met wie, waarover en wanneer)*
    - rollen en taken docenten, teamleiders en management*
  - b. Sectoradviesgroep*

- betrokken ROC: contactpersoon ROC (naam, functie en afdeling), rol en taken ROC
  - betrokken bedrijven en contactpersoon: rol en taken bedrijven in de pilot
  - doel en functie van de Sectoradviesgroep
5. *Activiteiten*  
*Activiteit 1, 2, 3, etc.*
- doel/resultaat:
  - werkwijze
  - planning
  - door
6. *Verantwoording*  
*(overzicht van de inzet in uren voor de pilotschool en het leernetwerk van alle participanten: vmbo, ROC en bedrijven)*

*In alle plannen van aanpak neemt loopbaanoriëntatie en -begeleiding (LOB) een belangrijke plaats in. Dat geldt ook voor het betrekken van het bedrijfsleven bij het onderwijs en voor het contextrijker maken van de programma's. Alle pilotscholen werken samen met het ROC in hun regio, bijvoorbeeld in de uitvoering van programma's (samenwerking vmbo-leerlingen met mbo-studenten), het samen ontwikkelen van praktijkopdrachten, het verbeteren van de overdracht (bijvoorbeeld doorstroomportfolio), het ontwikkelen van doorlopende leerlijnen.*

*Andere thema's zijn: de afstemming van het vak algemene economie op het beroepsgerichte programma, doorlopende leerlijn LOB vanaf de onderbouw, examenprogramma's, beoordeling schoolexamens/praktijkopdrachten en PTA.*

*Alle pilotscholen moesten in het kader van de pilot in hun regio een **sectoradviesgroep** samen stellen, waarin zitting hebben: de sectordirecteur vmbo, teamleiders/docenten economie vmbo, vertegenwoordigers van de bedrijven en een manager en teamleider economie van het ROC. De drie Friese scholen hebben samen één sectoradviesgroep gevormd.*

*De sectoradviesgroep bespreekt mogelijkheden voor het praktijkgericht maken van het programma, de doorlopende leerlijn vmbo-mbo en de rol van het bedrijfsleven en het ROC hierin.*

## **7.2 Het leernetwerk**

*De pilotscholen hebben een leernetwerk gevormd, dat een functie heeft voor de docenten en management van de pilotscholen en resultaten oplevert voor andere vmbo-scholen. Het leernetwerk is er op gericht gezamenlijke kennis te produceren over een vernieuwd economieonderwijs zoals beschreven in het visiedocument. De pilotscholen brengen dat in praktijk.*

*Tijdens bijeenkomsten van het leernetwerk wordt uitgegaan van de vragen en ervaringen uit de praktijk. Omdat een goede voorbereiding essentieel is voor het slagen van een leernetwerk, krijgen de deelnemers aan het leernetwerk voor elke bijeenkomst een uitgebreide opdracht m.b.t. de thema's die tijdens de bijeenkomst centraal staan. De pilotscholen maken dan beschrijvingen van de ervaringen die zij hebben opgedaan, de knelpunten die zich daarbij voordoen en zij geven hun standpunt weer over de criteria waaraan het onderwijs moet voldoen, bijvoorbeeld wanneer is er sprake van 'contextrijk onderwijs'?*

*De resultaten van deze opdrachten worden door de projectleider verwerkt en zijn uitgangspunt voor de bijeenkomst van het leernetwerk. Tijdens de bijeenkomst worden elders verworven inzichten, ontwikkelde visies en ideeën ingebracht. Bovendien ontvangen de deelnemers aan het leernetwerk relevante literatuur over het betreffende thema.*

*Van de bijeenkomsten worden uitgebreide verslagen gemaakt, die via de website van het platform vmbo sector economie voor iedereen beschikbaar zijn.*

*Op deze wijze werd gezamenlijk nieuwe kennis geconstrueerd m.b.t. het economieonderwijs op het vmbo.*

*In totaal zijn er tien bijeenkomsten van het leernetwerk geweest (vijf in elk projectjaar). In september 2011 vindt de afsluitende bijeenkomst plaats.*

#### **7.4 Resultaten op de pilotscholen**

*De opzet van het tweede traject moet leiden tot sterke pilotscholen, waar het programma van de sector economie een voorbeeld is voor andere scholen. Topscholen met praktijkgericht, contextrijk onderwijs, waar leerlingen o.a.:*

- hun loopbaancompetenties ontwikkelen die o.a. het mogelijk maken dat zij een bewuste keuze maken voor een vervolgopleiding in het mbo;*
- ervaringen opgedaan hebben met ondernemerschap en op basis daarvan weten (LOB) of dat iets voor hen is.*
- een specifieke (voorbereidende) beroepsopleiding – al dan niet in de vorm van een VM2-traject -*
- kunnen volgen als zij reeds een keuze hebben gemaakt voor een beroep in de economische dienstverlening of – als dat niet het geval is – zich verder kunnen oriënteren in de wereld van de economische dienstverlening (Projectplan 2010-2011, p.9).*

*Er kan worden geconstateerd dat de pilotscholen hard aan deze doelstellingen hebben gewerkt. De contacten met het bedrijfsleven zijn enorm verbeterd. LOB heeft een belangrijke plaats gekregen in het onderwijsprogramma, vooral als het gaat om het kennismaken met de beroepspraktijk van economische dienstverlening.*

*Een andere (daar mee samenhangende innovatie) betreft het meer contextrijker maken van het onderwijs. Door de pilotscholen zijn veel projecten, opdrachten en prestaties ontwikkeld die in de context van een bedrijf staan en daar worden uitgevoerd, al dan niet tijdens stages.*

*De derde doelstelling blijkt de moeilijkste te zijn. Het realiseren van trajecten voor leerlingen die passen bij de fase in hun keuzeproces vraagt om een verandering van de organisatie van het onderwijs, die de pilotscholen nog niet hebben gerealiseerd. De projectperiode was daarvoor blijkbaar te kort.*

*Aan het einde van het tweede projectjaar hebben de pilotscholen een eerste aanzet gegeven voor het opmaken van de balans door het 'stand van zaken instrument' in te vullen. Met dat instrument (zie bijlage 2) beoordeelden de deelnemers aan het leernetwerk in hoeverre het economie onderwijs op hun school voldoet aan de beschrijving in het visiedocument.*

*Bovendien scoorden zij hun school met het interventie-instrument 'de vijf sleutels voor succes' (zie hoofdstuk 5).*

*Verder evaluatie van de pilot vindt plaats in september.*

*Hieronder geven we in het kort een (voorlopige) samenvatting van de resultaten van het 'stand van zaken instrument' en de 'vijf sleutels voor succes' aangevuld met gegevens van de pilots over de resultaten van hun plannen van aanpak.*

- De meeste scholen hebben hun **regionale positionering** verbeterd. Er zijn nieuwe contacten gelegd met het bedrijfsleven of contacten zijn verbeterd. De samenwerking met het ROC betreft in de meeste gevallen het gezamenlijk uitvoeren van projecten (door leerlingen/studenten). Ook komt voor: bezoeken van vmbo-leerlingen aan het mbo, stages van vmbo-docenten op het mbo, afspraken maken over gebruik van een portfolio tijdens de intake.*

- Ongeveer de helft van de pilotscholen heeft een inspirerende en richtinggevende **visie** op onderwijs. Sommige scholen moeten nog meer werken aan de herkenbaarheid voor de buitenwereld en aan het onderwijsmodel voor de vmbo economie voor de toekomst.
- Op alle scholen neemt **LOB** in de visie een centrale plaats in. Concretisering daarvan in de praktijk blijkt moeilijk. Er zijn belangrijke stappen gezet op het terrein van het leren kennen van de beroepspraktijk, maar over het algemeen is nog meer aandacht nodig voor het ontwikkelen van een reëel (bij de leerling passend) beroepsbeeld, het leren kiezen en beroepsidentiteit ontwikkeling.
- De meeste scholen hebben de pilot ook gericht op de **onderbouw**. Leerlingen hebben presentaties verzorgd over de opleiding Handel & Administratie aan ouders en voor
  - onderbouwleerlingen waren er projecten. Op één pilotschool liepen de onderbouwleerlingen stages. De volgende stap is om een structureel PSO-programma economische dienstverlening voor de onderbouw te maken.
- De grootste verandering/innovatie zien we op het terrein van **contextrijk onderwijs**. Door de pilotscholen zijn veel projecten, opdrachten en prestaties ontwikkeld die het werken met de methode vervangen. De pilotscholen constateren dat hierdoor het enthousiasme van leerlingen voor de sector Economie toeneemt.
- Twee pilotscholen hebben een **VM2-traject** voor leerlingen die weten welke opleiding ze op het mbo willen volgen. Voor de andere leerlingen op de pilotscholen is het programma nog redelijk standaard. Sommige pilotscholen hebben de eerste stappen gezet richting maatwerk door leerlingen te laten kiezen uit verschillende opdrachten/prestaties.
- Op de samenwerking met de **AVO-vakken** en de (gedeeltelijke) koppeling van de AVO-vakken aan het beroepsgerichte programma zijn de eerste schreden gezet. Het blijkt soms ook niet altijd even makkelijk te zijn om de AVO-docenten hiervan te overtuigen. De pilot heeft een aantal goede voorbeelden opgeleverd van projecten waaraan Nederlands en rekenen/wiskunde gekoppeld zijn. Vaak ook als uitwerking van het taalbeleid van de school in het kader van de implementatie van het Referentiekader taal en rekenen.
  - Koppeling van Engels (en Duits) is op de pilotscholen nog minder aan de orde, maar ook daarvan zijn er voorbeelden.
  - Het basisprogramma Handel & Administratie (in de zin van een uitwerking van de examenprogramma's in inhouden, werkvormen en lesmaterialen) is op de meeste scholen nog niet volledig beschreven. Wel zijn de PTA's verbeterd en zijn er projecten beschreven.
- Voor een succesvol innovatieproject zijn vijf sleutels voor succes van groot belang. Gemiddeld scoren de pilotscholen zichzelf 'matig' op de succesfactoren 'eigenaarschap', 'professionele aanpak' en 'duidelijke resultaten'. De scores voor de succesfactoren 'inspirerend concept' en 'expliciet leren' liggen hoger. We zien wel dat de innovatieve cultuur vergeleken bij het begin van de pilot over het algemeen is verbeterd, maar ook op het terrein van de organisatieontwikkeling (onderwijskundig leiderschap, functionerings- en beoordelingsgesprekken, het serieus nemen van kritiek is er op sommige pilotscholen nog een wereld te winnen.

## **7.5 De producten van het leernetwerk**

In het projectplan 2010-2011 worden als resultaten van de pilot/ het leernetwerk een groot aantal producten genoemd, die aan het einde van de tweejarige projectperiode opgeleverd moeten worden. Deze resultaten zullen worden gepubliceerd op de website van het Platform vmbo sector economie. Tevens zal er een brochure worden gemaakt met een overzicht en enkele voorbeelden.

De volgende producten worden opgeleverd:

### **Eerste opzet kern- en keuzeprogramma economische dienstverlening**

Het verschijnen van de 'Beleidsbrief naar een toekomstbestendig vmbo' was aanleiding om niet – zoals in het projectplan stond – een basisprogramma economische dienstverlening te maken, maar de eerste aanzet te geven voor het kern- en keuzeprogramma economische dienstverlening. Op de laatste bijeenkomst van het leernetwerk in september zal de uitwerking van een brainstormsessie van het leernetwerk worden besproken.

Voor de VM2-trajecten die twee pilotscholen aanbieden zijn er globale opzet van programma's voor de verschillende leerjaren beschreven.

### **PTA'S**

Er zijn verschillende voorbeelden van **PTA's** door de pilotscholen gemaakt. In het projectplan 2010- 2011 (p.10) stond vermeld: "Eén of twee voorbeelden van **PTA's**, waarin het basisprogramma economische dienstverlening dat elke leerling in deze sector moet volgen duidelijk wordt en dat de basisvaardigheden én algemene vaardigheden bevat die noodzakelijk zijn om in de toekomst te kunnen functioneren in de sector. In deze programma's is LOB de rode draad. Een PTA geeft ook duidelijke aanwijzingen voor **de programmaopbouw** binnen de sector economische dienstverlening, die het mogelijk maakt op een flexibele wijze leerlingen op maat te bedienen."

Deze geleverde PTA's voldoen nog niet aan de eis dat op basis daarvan maatwerk kan worden geleverd.

### **Praktische opdrachten**

Er is een groot aantal praktische opdrachten en projecten ontwikkeld voor de sector economische dienstverlening in het vmbo. Onderwerpen zijn: minionderneming, jong ondernemen, marketingmix, winkel runnen op school of in een verzorgingstehuis, promotiecampagne, organiseren van een markt, klanttevredenheidsonderzoek etc. De meeste opdrachten/ projecten worden uitgevoerd in de praktijk c.q. bij bedrijven. Er zijn ook een aantal simulaties bij.

Ook zijn er voorbeelden van stageprotocollen.

### **LOB-activiteiten**

Op het terrein van LOB is door de pilotscholen ook heel wat ontwikkeld. We noemen: stagecarrousel, stagepaspoort, (digitaal) portfolio, werken met tutorgroepen (en de training die docenten daarvoor kregen), sollicitatieproject, het voeren van loopbaangesprekken, (negen) competenties met rubrics, workshops door bedrijven etc.

### **Beoordelen van Praktische opdrachten**

Een aantal pilotscholen hebben zich gericht op het beoordelen van praktische/praktijkgerichte opdrachten. Zij leveren een aantal voorstellen voor het beoordelen van praktijkgerichte opdrachten (ook van de minionderneming) in het kader van het schoolexamen.

### **Nederlands en rekenen**

Er is een analyse van de programma's van de beroepsgerichte vakken en Nederlands en rekenen/wiskunde gemaakt met als doel aan te geven welke programmaonderdelen in samenhang aangeboden kunnen worden. Deze analyse wordt geconcretiseerd met voorbeelden van een koppeling van Nederlands en rekenen aan het beroepsgerichte programma.

### **PSO Onderbouw**

Verschiedende pilotscholen leveren voorbeelden van projecten voor tweede klas leerlingen.

### **Algemene economie**

*In het projectplan 2010-2011 werd melding gemaakt van een advies aan OCW om bij een volgende bijstelling in het vmbo voor de sector economie bedrijfsadministratie als algemeen vak vast te stellen in plaats van algemene economie met name voor basisleerlingen.*

*Aan het begin van het tweede projectjaar is daar een fikse discussie over geweest. Dit naar aanleiding van een pilotschool die naar voren bracht dat algemene economie ook voor basisleerlingen praktisch te maken is. Deze school liet ook voorbeelden zien van projecten waarin algemene economie en Handel & Administratie aan elkaar gekoppeld zijn (dat blijkt voor 40% van de eindtermen mogelijk).*

*Bij de andere pilotscholen leidde dat tot groot enthousiasme. Sommige deelnemers van het leernetwerk gingen meteen naar hun directeur om gezamenlijke lesuren algemene economie en Handel & Administratie op het rooster te krijgen. Helaas kregen zij dat niet altijd (meteen) voor elkaar.*

*Een discussie over bedrijfsadministratie in plaats van algemene economie is daardoor op de achtergrond geraakt. Temeer nadat in januari 2011 het project van de SLO startte, waarvoor het platform Economie een veldaanvraag had gedaan.*

*In dit project is inmiddels een eerste analyse gemaakt van de overlap van de eindtermen van het vak algemene economie en de programma's Handel & Administratie. In het vervolg van het SLO-project (dat loopt tot eind 2012) worden concrete projecten doorontwikkeld, op basis van voorbeelden die door de pilotscholen worden aangedragen. Als resultaat van de pilot worden reeds een aantal van deze projecten opgeleverd. In deze projecten wordt het vak economie meer praktisch en behapbaar voor leerlingen ingevuld.*

### **Overige resultaten**

*Naast bovenstaande 'geplande' resultaten komen er meer producten uit de pilot.*

*Voorbeelden zijn:*

- *docentenstage (op het mbo en in het bedrijfsleven),*
- *ervaringen met de sectoradviesraden,*
- *training communicatie met leerlingen voor docenten, vormen van samenwerking met het bedrijfsleven (lidmaatschap clubs).*

### **7.6 De buitenkring**

*Traject 2 bestaat uit een binnenkring en een buitenkring. Het leernetwerk is de binnenkring. Het Platform, dat als stuurgroep fungeert, en de regionale netwerken van het Platform vormen de buitenkring.*

*De voortgang van de pilot op de scholen en het leernetwerk zijn vaste agendapunten van vergaderingen van het Platform. De vergaderingen van het Platform vinden plaats op een pilotschool, zodat de leden van het Platform concreet geïnformeerd worden over het verloop van het project op de betreffende pilotschool.*

*De regiovoorzitters, die allen deel uitmaken van het Platform hebben de taak om samen met de pilotschool in hun regio op het regio-overleg de andere scholen op de hoogte te stellen van de pilot en het leernetwerk. De pilotscholen functioneren ook als 'etalageschool' in de regio. In het afgelopen schooljaar is in vier regio's een bijeenkomst over de pilot georganiseerd. In één regio vond de geplande bijeenkomst geen doorgang wegens gebrek aan belangstelling. Ook andere regiovoorzitters geven aan dat het moeilijk is frequent een regio-overleg te plannen. Lesuitval is wegens de 1000-uren maatregel vaak uit den boze.*

*In oktober worden de resultaten van de pilot gepresenteerd op de landelijke bijeenkomst van SPV. Via de website van het Platform worden andere scholen regelmatig geïnformeerd over de pilot en het leernetwerk.*

*In 'Handelsgeest', een bulletin van KC-Handel verschenen artikelen over de pilot.*

## **Bijlage 1: Samenstelling van de denktank**

- Marga Tubbing, senior opleidingskundige bij C. van de Graaf & Partners, Voorzitter
- Jan Streumer, lector didactiek van het beroepsonderwijs, Hogeschool Rotterdam
- Wim Swinkels, docent handel/administratie, Kandinsky College Nijmegen
- Gerard de Gier, Cevo
- Gerard Herkendaal, voorzitter platform economie
- Maarten Schellekens, MBO 2010
- Han van Nieuwenhuizen, Windesheim
- Marijke Mesdag, Kenniscentrum Handel
- Hans Daale, Leido
- H  l  ne van Oostrom, ECABO
- Jaap de Kruijf, secretaris Stichting Platforms VMBO
- Louis Dalenberg, docent administratie, Anna van Rijn College te Nieuwegein.
- Peter Sprinkhuizen, HPBO
- Janes Hermse, ROC Midden Nederland
- Aart Ruppert, Horizon College, vaksectievoorzitter Cevo
- Gerard Dorrepaal, ID College, Woerden
- Jacqueline Kerkhoffs, programmamanager, Stichting Platforms VMBO

## Bijlage 2: Domeinen in het mbo

opleidingsdomeinen	Studierichting
1. Bouw en infra	1.1 Bouwkunde 1.2 Infrastructuur
2. Afbouw, hout en onderhoud	2.1 Hout en meubel 2.2 Stukadoren en afbouw 2.3 Schilderen en onderhoud 2.4 Schoonmaak en glazenwassen
3. Techniek en procesindustrie	3.1 Werktuigbouwkunde 3.2 Elektrotechniek 3.3 Installatietechniek 3.4 Procesindustrie 3.5 Vliegtuigbouwkunde
4. Ambacht, laboratorium, gezondheidstechniek	4.1 Ambachtelijke techniek 4.2 Gezondheidstechniek 4.3 Laboratoriumtechniek
5. Media en vormgeving	5.1 Mediatechniek 5.2 Mediavormgeving 5.3 Evenemententechniek 5.4 Ruimtelijke vormgeving
6. Informatie- en communicatietechnologie	6.1 ICT en media 6.2 Kantoorautomatisering 6.3 Digitaal onderzoek
7. Mobiliteit en voertuigen	7.1 Mobiliteitstechniek 7.2 Carrosserietechniek
8. Transport, scheepvaart en logistiek	8.1 Scheepvaart 8.2 Luchtvaart 8.3 Wegtransport 8.4 Logistiek
9. Handel en ondernemerschap	9.1 Detailhandel en groothandel 9.2 Management en ondernemerschap 9.3 Mode en interieurindustrie 9.4 Textiel en tapijtindustrie
10. Economie en administratie	10.1 Administratieve dienstverlening 10.2 Zakelijke dienstverlening 10.3 Commerciële dienstverlening
11. Veiligheid en sport	11.1 Defensie 11.2 Publieke veiligheid 11.3 Sport en bewegen
12. Uiterlijke verzorging	12.1 Kappers 12.2 Schoonheidsverzorging 12.3 Voetverzorging
13. Horeca en bakkerij	13.1 Horeca 13.2 Brood en banket 13.3 Facilitaire dienstverlening
14. Toerisme en recreatie	14.1 Toerisme 14.2 Recreatie
15. Zorg en welzijn	15.1 Verpleging en verzorging 15.2 Gezondheidsondersteuning 15.3 Maatschappelijke zorg 15.4 Pedagogisch werk

	15.5 Cultureel werk
16. Voedsel, natuur en leefomgeving	16.1 Voeding, teelt en verwerking 16.2 Voeding en handel 16.3 Verse voeding 16.4 Natuur en groene ruimte 16.5 Natuur en vormgeving 16.6 Zorg, natuur en gezondheid 16.7 Dier 16.8 Groen, grond en infra

### Bijlage 3: Uitwerking twee domeinen in kwalificatiedossiers mbo

Domein Handel en ondernemerschap

Studierichting	Kwalificatiedossier	Uitstroomprofiel	Niv.
Detailhandel en groothandel	Aankomende verkoopmedewerker	Aankomende verkoopmedewerker	1
	Verkoper	Verkoopmedewerker tankstation	2
		Verkoper detailhandel	2
		Verkoper foets/bromfiets	2
	Balie-/shopmedewerker	Balie-/shopmedewerker	2
	Verkoopspecialist	Eerste verkoper	3
		Verkoopadviseur wonen	3
		Verkoopmedewerker showroom	3
		Verkoopspecialist detailhandel	3
		Verkoopspecialist elektrotechnische detailhandel	3
	Assistent-manager internationale handel	Verkoopspecialist mode	3
		Assistent-manager internationale handel buitendienst	4
	Assistent-manager internationale handel	Assistent-manager internationale handel binnendienst	4
		Interieuradviseur	Interieuradviseur
	Management en ondernemerschap	Manager handel	Afdelingsmanager
Filiaalmanager			4
Manager wonen			4
Vestigingsmanager groothandel			4
Ondernemer detailhandel	Ondernemer detailhandel	4	
Mode en interieurindustrie	Assistent medewerker mode/maatkleding/interieur	Assistent medewerker mode/maatkleding/interieur	1
	Medewerker mode/maatkleding	Basismedewerker mode/maatkleding	2
		Allround medewerker mode/maatkleding	3
		Specialist mode/maatkleding	4
	Modewerker interieurtextiel	Baliemedewerker interieurtextiel	2
		Allround medewerker interieurtextiel	3
		Specialist interieurtextiel	4
	Medewerker design	CAD-stylist	4
		Medewerker styling	4
	Productiecoördinator fashion	Commercieel medewerker fashion	4
Productiebegeleider fashion		4	
Tapijt en textielindustrie	Commercieel medewerker buitendienst textiel	Commercieel medewerker buitendienst textiel	4
	Kwaliteitscontroleur textiel	Kwaliteitscontroleur textiel	4
	Ploegleider textiel	Ploegleider textiel	4

Domein Economie, administratie en recht

Studierichting	Kwalificatiedossier	Uitstroomprofiel	Niv.
Administratieve dienstverlening	Administratief medewerker	Bedrijfsadministratief medewerker	2
		Secretarieel medewerker	2
		Telefonist/receptionist	2
	Secretariële beroepen	Secretaresse	3
		Juridisch secretaresse	3
		Medisch secretaresse	3
		Directiesecretaresse/ Managementassistent	4
	Financiële beroepen	Financieel administratief medewerker	3
		Assistent-accountant	4
		Bedrijfsadministrateur	4
Salarisadministrateur		4	
Zakelijke dienstverlening Commerciële dienstverlening	Medewerker personeel en arbeid	Medewerker personeel en arbeid	4
	Medewerker sociale zekerheid	Medewerker sociale zekerheid	4
	Juridisch medewerker	Juridisch medewerker Openbaar bestuur	4
		Juridisch medewerker Zakelijke dienstverlening	4
	Medewerker informatiedienstverlening	Bibliotheekmedewerker	4
		Informatiebeheerder	4
	Commercieel medewerker bank- en verzekeringswezen	Commercieel medewerker bank- en verzekeringswezen	4
Commerciële dienstverlening	Commercieel medewerker	Commercieel medewerker binnendienst	3
		Commercieel medewerker buitendienst	3
		Contractcenter medewerker	3
		(junior) accountmanager	4
	Contactcenter teamleider	Contactcenter teamleider	4
	Medewerker marketing en communicatie	Assistent communicatiemedewerker	4
		Marketing medewerker	4
Medewerker evenementenorganisatie		4	